

ЗВО «УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Гуманітарний факультет

Кафедра історії

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ В ПОВСТАНСЬКІЙ ВАРШАВІ НА ОСНОВІ
ГАЗЕТИ «BIULETYN INFORMACYJNY»**

Студента IV курсу

Групи ГІС18/Б

Гринишина Дмитра Васильовича

Науковий керівник:

Доктор історичних наук (PhD)

Москалець Владислава

ЛЬВІВ – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I: ВАРШАВСЬКЕ ПОВСТАННЯ	8
1.1. Причини та передумови повстання. Його цілі	8
1.2. Активна фаза повстання	12
1.3. Наслідки повстання	23
1.4. Дискусії щодо доцільності повстання	26
1.5. Загрози повсякденню	28
РОЗДІЛ II: ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ В ПОВСТАНСЬКІЙ ВАРШАВІ НА ОСНОВІ ГАЗЕТИ «BIULETYN INFORMACYJNY»	30
2.1. «Biuletyn Informacyjny» на тлі повстанських ЗМІ	30
2.2. Цивільна влада	34
2.3. Повсякдення	50
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	86
Джерела.....	86
Література	91

ВСТУП

Актуальність роботи полягає в перегляді повсякденного життя під час таких трагічних подій, як Варшавське повстання. Більше того аналіз повсякдення саме на основі газети може показати певні пробіли або ж унікальність щодо певних подій. Більше того, зважаючи на події, які зараз відбуваються в Україні, робота є чудовим прикладом того, як у важкі моменти, продовжує існувати й повсякденне життя.

Метою цієї праці можна назвати як і якісний, так і кількісний аналіз повсякдення повстанської Варшави на основі газети «Biuletyn Informacyjny» в порівнянні з працями щодо повсякденного життя та усними свідченнями очевидців.

Перед собою я ставив такі **завдання**:

- Подання спогадів очевидців щодо життя під час повстання;
- Репрезентація авторів, які беруть за основу вище згадані спогади та аналіз їхніх праць;
- Подання загального контексту щодо подій Варшавського повстання;
- Огляд ЗМІ під час повстання;
- Розгляд та аналіз повсякдення на основі газети та порівняння її матеріалів з загальними свідченнями з літератури;
- Подання зібраних матеріалів (з газети) різноманітними категоріями: цивільна влада, проблеми з харчуванням, проблеми з помешканням тощо.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що серед україномовних праць тема повсякденного життя під час Варшавського повстання не є надто популярною. Здебільшого, всі праці щодо цього питання подаються польською або іншими мовами. Більше того, аналіз повсякдення виключно на основі газети «Biuletyn Informacyjny» мені не зустрічався. Саме тому, робота

постає чимось абсолютно новим в контексті праць про повсякдення під час повстання.

Об'єктом дослідження є населення під час Варшавського повстання. **Предметом дослідження** – сама газета, а також спогади очевидців, література, яка базується на таких спогадах тощо.

Хронологічні межі становлять проміжок часу німецької окупації Варшави, безпосередньо проміжок часу Варшавського повстання, яке тривало з 1 серпня 1944 року по 2 жовтня 1944 рік (63 дні). Хоча самі випуски газети «Wiuletyn Informacyjny» видавалися з 2 серпня 1944 року по 4 жовтня 1944 року, тобто на 2 дні довше. **Географічні межі** – Варшава та її околиці.

В цій роботі мною було використано такі **загальнонаукові методи**: аналіз та синтез зібраного матеріалу, узагальнення певної інформації для висновків, порівняння певних тверджень газети з матеріали літератури, класифікація тощо. Також було використано метод дедукції, наведені декілька гіпотез, а також аналогії. Щодо **спеціальних історичних методів**, мною було використано історико-порівняльний метод. Використовувався й дискурс-аналіз під час опрацювання літератури та самого джерела, а також кількісний та якісний контент-аналіз, адже мною було проведено підрахування згадок в тексті газети певних тем, організацій, речей тощо. В роботі також присутні: причинно-наслідкові та психологічно-емоційні пояснення.

Джерела в праці становлять чисельний пласт. Зокрема, що й очевидно, газета «Wiuletyn Informacyjny» є основним джерелом, яке було використано для написання роботи. Мною було опрацьовано всі повстанські випуски газети у кількості 68 екземплярів. Всі вони у вигляді сканів були подані в Мазовецькій цифровій бібліотеці¹. Матеріали були доступними, хоча часто

¹ Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa - Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. Biblioteka Cyfrowa / Digital Library. URL: <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication?id=6932> (date of access: 14.06.2022).

згадана цифрова бібліотека не працювала, що дещо ускладнювало написання роботи.

Зі 68 випусків практично у всіх прямо чи опосередковано було згадано повсякденне життя. Проте траплялися й випуски, де повсякдення не було згадано. Всі зібрані матеріали я вирішив поділити на дві підгрупи: перша стосуватиметься виключно цивільної влади та організацій, що були з нею пов'язані, друга стосуватиметься повсякдення як такого (проблем з харчуванням, водою тощо). Відповідно, в контексті цивільної влади я спробував підрахувати кількість згадок певного органу влади та організацій, аби згодом подавати всі свідчення в них блоками. Цей підрахунок відбувався вручну, адже матеріали газети були подані сканами, які до того ж було неможливо завантажити. Саме тому, я не використовував жодних розрахованих на це програм. Там, де декілька організацій були подані в одному контексті/діяльності, я подавав одним блоком. Щодо підрахунку можливі похибки, тому, коли писав про кількість певних згадок, вживав слова «як мінімум» або «принаймні», адже деякі згадки могли бути пропущені. Після того, як було розписано згадки влади та організацій в газеті, я подавав свідчення літератури, аби детальніше розібратися з їхньою діяльністю.

Другою підгрупою я подавав численні проблеми та свідчення щодо повсякдення як такого. Відповідно, я підраховував згадки певних процесів у номерах газети та подавав все окремими блоками. До прикладу, проблеми з їжею, водою, помешканнями, гігієною; скиди провізії та амуніції, процес евакуації, релігійне життя та інші. Траплялися й унікальні статті та моменти, що не можна було об'єднати до певної групи. Наприклад, перегляд фільму, друк в місті, відсутність самосуду тощо. Хоча деякі цікаві статті я об'єднував і з іншими матеріалами. Наприклад, статтю «Дезертир сховища» (термін унікальний, адже згадується лише раз) я подав разом зі проблемами з помешканнями, сховищами та нищенням архітектури.

Також важливо згадати про те, що певні матеріали містили в собі

елементи, які дозволяли їх віднести до декількох категорій водночас. В таких випадках я діяв на власний розсуд, де ці матеріали виглядали б органічніше.

Пишучи про контекст повстання, а потім і про повсякденне життя, мною часто використовувалися спогади очевидців, які я брав в Архіві усної історії Музею Варшавського повстання. Це було зроблено, аби підтвердити певні тези, навести порівняння, конкретизувати певні поняття або ж загалом їх пояснити. До прикладу, той же термін «господа» (прифронтowa їдальня). Пояснення цьому терміну я знайшов саме серед безпосередніх свідчень очевидців.

Література, здебільшого, представлена польськими авторами, серед яких можна назвати: А. Сову², А. Цубалу³, К. Утрацьку⁴, П. Укельського⁵, М. Войцюка⁶, З. Бокевича⁷, В. Грабського⁸ тощо. Серед іноземних можна назвати: Н. Дейвіса^{9,10} та Й. Хансен¹¹.

Важливою також була репрезентація авторів впродовж всієї роботи, зокрема, в розділі про повсякденне життя під час повстання. Після того, як я

² Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto? Plany operacyjne ZWZ AK (1940-1944) i sposoby ich realizacji, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016, ISBN 978-83-08-06095-7.

³ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy

⁴ Ludność cywilna nie była przygotowana na to, że powstanie warszawskie będzie trwało tak długo [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1284896.ludnosc-cywilna-nie-byla-przygotowana-na-to-ze-powstanie-warszawskie-bedzie-trwalo-tak-dlugo.html>.

⁵ Paweł Ukielski. Spór o Powstanie Warszawskie. Najgorętsza debata toczyła się na emigracji [Електронний ресурс] / Paweł Ukielski. – 3007. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.rp.pl/Powstanie-Warszawskie/307269967-Spor-o-Powstanie-Warszawskie-Najgorętsza-debata-toczyła-się-na-emigracji.html?preview=&remainingPreview=&grantedBy=preview&>

⁶ Wójciuk M. T. Codziennosc w korespondencji prywatnej Powstania Warszawskiego - Digital Repository of Scientific Institutes. Homepage - Digital Repository of Scientific Institutes. URL: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=59734> (date of access: 02.06.2022).

⁷ Z. Bokiewicz, Harcerska Poczta Polowa w Powstaniu Warszawskim 1944. Polish Resistance in WW2 - Armia Krajowa - Die Polnische Heimatarmee - La Resistance Polonaise. URL: <http://www.polishresistance-ak.org/11%20Artykul.htm> (date of access: 02.06.2022).

⁸ Grabski W. Prasa Powstania Warszawskiego : (sierpień-październik 1944). Kwartalnik Historii Prasy Polskiej. 1992. No. 31/2. P. 69–82. URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Kwartalnik_Historii_Prasy_Polskiej/Kwartalnik_Historii_Prasy_Polskiej-r1992-t31-n2/Kwartalnik_Historii_Prasy_Polskiej-r1992-t31-n2-s69-82/Kwartalnik_Historii_Prasy_Polskiej-r1992-t31-n2-s69-82.pdf.

⁹ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук. — К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008

¹⁰ Davies Norman. Powstanie 44. Przekład, E. Tabakowska. Kraków 2004, Znak. ISBN: 83-240-0459-9,

¹¹ Hanson J. K. M. Nadludzkiej poddani próbie. Ludność cywilna Warszawy w powstaniu 1944 r. Warszawa : Czytelnik, 2004.

наводив твердження з газети, я старався знайти згадку про них в літературі. Часто в літературі було багато свідчень про те, що було зображено в газеті. Проте, траплялися моменти, коли в літературі не було певних понять або ж вони були описані доволі загально. Варто зауважити, що повсякденне життя в повстанській Варшаві, що зображене в літературі, більш повне. Я маю на увазі, що в книжках тих же А. Цубали та Й. Хансен зображено більше тем, ніж в газеті. До прикладу, тема шлюбів та весілля в книжці А. Цубали, тема вільного часу та розваг. В «Бюлетині» на цю тему мною не було знайдено матеріалів.

Структура роботи представлена двома розділами. Перший з них надає контекст Варшавського повстання як самої події: з її передумовами та причинами, активними діями, наслідками тощо. Також в цьому розділі подано невеличкий підрозділ про загрози повсякденню під час повстання, який можна вважати перехідним між першим та другим розділами. Загалом перший розділ поділений на 5 підрозділів. Другий розділ стосується безпосередньо повсякдення під час повстання. В першому підрозділі надається інформація про саме газету на фоні інших повстанських ЗМІ. Вже згодом розглядається цивільна влада та організації, а також саме повсякдення як таке. Другий розділ поділений на 3 підрозділи.

РОЗДІЛ І

ВАРШАВСЬКЕ ПОВСТАННЯ

1.1. Причини та передумови повстання. Його цілі.

Операція «Багратіон», що проводилася у період з 23 червня по 29 серпня радянськими військами, змусила німецькі групи армій «Центр» зазнати краху. Внаслідок проведення цієї операції території Західної України та Білорусі було звільнено від німецької окупації, після чого радянські війська ввійшли до Польщі. Командувачем та одним з авторів операції «Багратіон» був Костянтин Рокоссовський, що за твердженням британського історика Нормана Дейвіса, був етнічним поляком¹²¹³. Саме підхід військ цього командувача до Праги (район Варшави) та її передмість дасть керівнику Армії Крайової Тадеушу Коморовському змогу розпочати повстання 1 серпня 1944 року о 17:00¹⁴. Про таку ж саму дату початку повстання стверджує і лондонський журнал «Times»¹⁵.

Перетин польсько-радянського кордону 1939 року радянськими військами став однією з передумов для планування акції «Буря» проти нацистів. Плануванням займалося командування Армії Крайової на чолі з Т. Коморовським та керівництво еміграційного уряду на чолі з Станіславом Миколайчиком. Декларованою ціллю цієї акції було зайняти великі міста Західної України, що на 1939 рік належали до Польської республіки (*Druga Rzeczpospolita*). Самим планом безпосередньо не планувалися спільні дії з радянськими військами щодо визволення, проте АК (Армія Крайова) таки визволяла їх разом з Червоною Армією¹⁶¹⁷. Про успішність цього плану красномовно говорить Норман Дейвіс, який зазначає, що план «Буря»

¹² Davies Norman. Powstanie 44. Przekład, E. Tabakowska. Kraków 2004, Znak. ISBN: 83-240-0459-9, s. 228.

¹³ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. — С. 793.

¹⁴ Там само, с. 800.

¹⁵ Davies Norman. Powstanie 44, s. 228.

¹⁶ Ibid., s. 284-285.

¹⁷ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 799.

виявився катастрофою. Справа полягає в тому, що вояки АК, які разом з Червоною армією брали участь у Вільні, Львові та Білостоку, врешті-решт опинилися під радянським арештом, що й не дивно. Щось схоже трапилося й в інших регіонах, зокрема в Любліні та на Волині. Відповідно те, що подібне могло статися при співпраці з радянською армією у Варшаві, стало очевидним фактом¹⁸. Саме тому метою повстання стало заволодіння Варшавою до приходу більшовиків, щоб місто та й загалом держава не опинилися під комуністичним контролем, що б позбавило поляків права на власну незалежність.

Щодо причин вибуху повстання, які були викладені вище, варто також додати тези про те, що причина вибуху повстання може бути й простішою, як це здавалося спочатку. Окрім логічних та раціональних причин вибуху повстання, не можна оминати й емоційну складову. Люди буквально прагнули помсти, що під час німецької окупації, тільки росла. Тому, злість від неї могла бути одним з чинників початку Варшавського повстання¹⁹. Про це, зокрема, також стверджує один з очевидців повстання – Христин Левенштайн на псевдо «Dudek». За його словами, з приближенням східного фронту, ситуація ставала все більш напруженою. Люди хотіли вивільнити все, що в них збиралося за час років окупації через німецький терор²⁰.

Попри думки щодо взаємозв'язку між акцією «Буря» та Варшавським повстанням, вони не мали нічого спільного. Про це стверджує польський історик Анджей Сова. В своїй праці «Хто видав вирок на місто?» він наводить декілька вагомих аргументів на підтвердження своїх слів. Зокрема, особливої уваги заслуговує листування генерала Коморовського, в якому межу між

¹⁸ Там само, с. 799-800.

¹⁹ Historia bez cenzury. Powstanie Warszawskie. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс] / Historia bez cenzury – Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=SRoBIWiUOZ4&list=PL-fnyl58_XjuirEhX7itAJOKRRoYp0Wu4&index=16.

²⁰ Archiwum Historii Mówionej - Krystyn Lewenstein. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/krystyn-lewenstein,405.html> (date of access: 31.05.2022).

повстанням та «Бурею» було чітко розділено. Та й військові дії під час Варшавського повстання не підходили під деякі пункти акції «Буря», якою передбачалося захоплення міст, що боронилися німцями. Також різниця була в керівництві, що мало б приймати рішення про початок «Бурі» та Варшавського повстання. У випадку з Варшавським повстанням таке рішення приймалося керівником АК, а у випадку «Бурі» – головою округу. Принаймні, як думає А. Сова, керівництво АК в своїх повоєнних міркуваннях та заявах щодо взаємозв'язку акції «Бурі» та повстання могли так вважати, щоб позбутися звинувачень в перебільшені повноважень²¹. Зокрема через це багато представників АК будуть критикуватися в повоєнні роки.

Про невідворотність повстання командуванню АК, зокрема й Т. Коморовському, було відомо вже в липні. Про це стверджує Норман Дейвіс. Більшої ескалації ситуація набула через створення більшовиками в Москві Польського комітету національного визволення (PKWN) 20 липня. Цей так званий комітет став тимчасовим урядом за розпорядженням СРСР. Трохи згодом, а саме 2 серпня, PKWN перебрався до визволеного Любліна. Створення комітету стало чітким кроком щодо подальшої геополітики в регіоні, зокрема й майбутнього Польщі як такого. Незважаючи на це, західні партнери закликали до співпраці Польщі з СРСР. Через терор та арешти, що проводилися щодо поляків, які допомагали радянській владі звільняти міста, співпраця практично не була можливою. Більше того, самі заклики щодо співпраці Москвою не сприймалися. Існувало певне напруження, що приводило до думки про те, що у Варшаві все ж таки щось станеться²². Про це ж напруження стверджують і прямі очевидці подій. Вище згаданий Христин Левенштайн стверджував, що повстання було невідворотним²³. Більше того,

²¹ Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto? Plany operacyjne ZWZ AK (1940-1944) i sposoby ich realizacji, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016, ISBN 978-83-08-06095-7, s. 254-255.

²² Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 799-800.

²³ Archiwum Historii Mówionej - Krystyn Lewenstein. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/krystyn-lewenstein,405.html> (date of access: 31.05.2022).

деякі очевидці стверджують, що певні деталі могли видавати підготовку до повстання задовго до його початку. Зокрема, санітарка та членкиня таємного харцерства Данута Пежинська на псевдо «Danusia» зазначала, що під час її санітарного навчання, яке було організоване WSK (Wojskowa Służba Kobiet), вони були скеровані на територію Старого Міста, аби вивчити його топографію. Відповідно згодом, при годині «W», вона разом з іншими санітарками зібралися в пункті збору саме в Старому Місті²⁴.

Повстання розпочалося 1 серпня о 17:00. Полковник Монтер повідомив про розташування радянських танків під Прагою (район Варшави). Опираючись на це, Т. Коморовський віддав рішення розпочати повстання. Проте, це стало поспішним, а, мабуть, і фатальним рішенням, адже ці танки були лише окремим розвідувальним патрулем, а не цілою армією К. Рокоссовського²⁵. Щось змінювати було вже запізно. Повстання розпочалося.

За словами Анджея Сови, радянські війська, якби й просунулися до Варшави, то могли б лише захопити Прагу. Для захоплення цілого міста потрібно було б набагато більше ресурсів. Відповідно виникають сумніви про підстави оточення Коморовського та самого генерала розпочати повстання, адже захопити Варшаву радянські війська за декілька днів б не змогли²⁶. Частково про те ж саме, проте дещо в іншій формі, згадує і Норман Дейвіс²⁷. Що цікаво, сам генерал «Бур», він же Т. Коморовський, пізніше стверджував, що «ніхто не вірив, що росіяни зупиняться, бо захоплення Варшави було в їхніх інтересах²⁸».

Норман Дейвіс також подає спогади варшавського журналіста Євгеніуша Мелеха, що можуть бути доволі цікавими для розуміння контексту

²⁴ Archiwum Historii Mówionej - Danuta Perzyńska. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/danuta-perzynska,2371.html> (date of access: 31.05.2022).

²⁵ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 799-800.

²⁶ Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto?, s. 253.

²⁷ Davies Norman. Powstanie 44, s. 226.

²⁸ Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto?, s. 253-254.

справи. В його записах від 30-го липня він передає те, що німці вже не відчуваються господарями у Варшаві. За його словами, вони були в паніці та тікали з нагробованими польськими речима. Вже в записі від 1-го серпня Мелех розповідає про активну постійну підготовку, що ведеться АК до повстання, розпочинаючи з 28-го липня. Загалом його записи передають атмосферу «затишшя перед бурею», адже в останні дні перед повстанням рух практично не було, окрім німецьких возів, що їхали на Захід²⁹. Подібні ж настрої передає й Христина Васюшко, очевидець подій. Вона стверджує, що німці перед початком повстання евакуювалися машинами через міст Кербедза, евакуювали лікарні з хворими та пораненими німцями. Відповідно, людей охопила ейфорія, що через три розрахованих дні боротьби місто стане вільним³⁰.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що передумовами для повстання було приближення східного фронту до околиць Варшави. З огляду на це, командувачі АК вирішили розпочати повстання, аби визволити Варшаву до приходу Червоної Армії, аби по війні зберегти незалежність Польщі. Також не варто забувати й про психоемоційний стан людей, ненависть яких до німців була шаленою, що й вилилося у повстання.

1.2. Активна фаза повстання

За твердженнями Анджея Соби, Варшавське повстання розпочалося о 17:00 1-го серпня. Проте, наказ про початок повстання (так-звану годину «W») був відданий попереднього дня близько 19:00 генералом Хрущелем з огляду на комендантську годину в місті. Попри те, що наказ про годину «W» був відданий попереднього дня, більшість вояків почула про нього лише зранку 1-

²⁹ Davies Norman. Powstanie 44, s. 313.

³⁰ Archiwum Historii Mówionej - Krystyna Wasiuszko. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/krystyna-wasiuszko,3619.html> (date of access: 31.05.2022).

го серпня та в першій половині дня. На момент години «W», тобто на 17:00, було мобілізовано дещо більше 50% ресурсів, що своєю чергою було регресом згідно з показником 27 липня³¹. Проте, за свідченнями очевидців, багато з безпосередніх учасників повстання знали про його початок зазделегідь, тому відбувалися відповідні приготування до нього. Зокрема, Ванда Велгош зазначає, що вони знали, що потрібно взяти спорядження на день, всі йшли готовими до своїх точок, адже знали, що повстання відбудеться³².

За словами історикіні Катажини Утрацької, яка є історичним працівником при Музеї Варшавського повстання, частина цивільного населення взагалі не знала про початок повстання, тому це стало для людей певного типу здивуванням. Вона також стверджує, що цивільні не були готові до того, що Варшавське повстання буде тривати аж 63 дні, а також наголошує на ейфорії людей на початку повстання, яка згодом переросла в роздуми, чи повстання загалом має сенс³³. Вже вищезгадана Христина Васюшко стверджує, що їм наказали попередити цивільних не покидати своїх домівок під час повстання³⁴. Проте, інший свідок подій – Ванда Марта Вальмонден стверджує, що вибух повстання застав її зненацька, коли вона їхала трамваєм на Жолібож³⁵. Відповідно, певна частина людей знала про повстання, яке готувалася, здебільшого санітарки та більшість учасників повстання, а певна частина – не знала, здебільшого цивільні.

Щодо кількості повстанців, то можна стверджувати, що в місті їх перебувало близько 36.5 тисяч. Серед них, окрім поляків, які становили

³¹ Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto?, s. 321-322

³² Archiwum Historii Mówionej - Wanda Wielgosz. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wanda-wielgosz,1755.html> (date of access: 31.05.2022).

³³ Ludność cywilna nie była przygotowana na to, że powstanie warszawskie będzie trwało tak długo [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1284896,ludnosc-cywilna-nie-byla-przygotowana-na-to-ze-powstanie-warszawskie-bedzie-trwalo-tak-dlugo.html>.

³⁴ Archiwum Historii Mówionej - Krystyna Wasiuszko. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/krystyna-wasiuszko,3619.html> (date of access: 31.05.2022).

³⁵ Archiwum Historii Mówionej - Wanda Marta Wallmoden. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wanda-marta-wallmoden,838.html> (date of access: 31.05.2022).

очевидну більшість, були й представники інших національностей. Зокрема, французи, словаки, австралійці та поодинокі особи з інших національностей тощо³⁶. Варто додати, що на стороні повстанців також були декілька українців, детальніше про яких я писав в попередній роботі³⁷ та представники «екзотичних» національностей. Зокрема, річ йде про нігерійця August Agbola O'Brown на прізвисько «Alі». До війни він був одним з найвідоміших джазових виконавців Варшави, виступаючи в її найкращих клубах, проте з вибухом повстання вирішив взяти в ньому участь³⁸.

Цифра в 36.5 тисяч повстанців переважає кількість німців у місті, практично вдвічі. Проте, на відміну від добре озброєних німців, які мали в своєму арсеналі й важке озброєння, повстанці були доволі погано озброєними. Із загальної кількості повстанців у 36.5 тисяч осіб, лише трохи більше 3.5 тисяч були озброєними, що становить близько 10% від загальної кількості солдатів. Повстанцям бракувало буквально всього: від зброї та амуніції, якої мали вистачити приблизно на 3 дні активних бойових дій, до провізії, про яку згадаю трохи пізніше³⁹.

Союзники, в більшій мірі британці, намагалися допомогти з озброєнням та боеприпасами, проте допомога, яка скидалася ними, не часто, м'яко кажучи, потрапляла до поляків. Також проблемою стала заборона Сталіна щодо посадки літаків союзників на радянських летовищах, про що теж буде згадано згодом. Внаслідок цього, дії пілотів щодо скидання допомоги були обмеженими, адже вони були змушені робити великий маневр, аби дістатися до своїх позицій⁴⁰.

³⁶ Historia bez cenzury. Powstanie Warszawskie. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс] / Historia bez cenzury – Режим доступу до ресурсу:

https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=SRoBIWiUOZ4&list=PL-fnyl58_XjuirEhX7itAJOKRRoYp0Wu4&index=16.

³⁷ Гринишин Д. Українці у Варшавському повстанні 1944 р. – міфи, факти, пам'ять / Дмитро Гринишин.

³⁸ Historia bez cenzury. Powstanie Warszawskie. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс].

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само.

Першим з районів Варшави, де розпочалися військові дії, був Жолібож. Втрати особового штату складали від 25% до 35%⁴¹. Звичайно ж, що першу жертву встановити доволі складно, проте відомо що точно однією з найперших був 15-річний син колишнього прем'єра на псевдо «Садовський»⁴². Опісля військових дій на Жолібожі, розпочалися наступи в центральні райони міста. Близько 16:20 тривала стрілянина поблизу площі Наполеона, тут точилася боротьба за Головну Пошту. Внаслідок боїв було зайнято найвищу будівлю столиці «Prudential», що вважався одним з перших хмарочосів Варшави та готель «Вікторія». Водночас, повстанцями не вдалися напади на Палац Ради Міністрів та Варшавський університет, які до того ж спричинилися великими втратами. Проте все ж таки вдалося зайняти будинок Апеляційного суду та ратушу⁴³. Якщо підсумовувати хід бойових дій, то в перші чотири дні (1-4 серпня), які були часом наступу, повстанці змогли захопити центральні райони міста. Проте, зайняти важливі об'єкти, як от: мости через Віслу, аеропорт, вокзал не вдалося, як і район Прага⁴⁴.

Щодо ситуації на Волі (також один з районів Варшави), то для повстанців вона розвивалася погано ще з самих зародків повстання. Про це стверджує також стверджує Анджей Сова. Солдатам, що залишалися там, на час години «W» не вистачало зброї та боєприпасів. Близько 40% солдатів були практично без зброї, що свідчить про доволі погане забезпечення суто в цьому районі. Відповідно при таких обставинах, важливих об'єктів не було здобуто, а втрати були доволі значними. Опісля цього певна частина вояків АК відійшла до Кампіноського лісу. На Охоті ж (теж район Варшави) знаходилося близько 1000 вояків. Як і повстанці на Волі, вони були погано озброєними, проте мали в своєму арсеналі саморобні гранати. Головним завданням в цьому районі було захопити Академічний дім, проте зі значними втратами повстанці

⁴¹ Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto?, s. 323-324.

⁴² Davies Norman. Powstanie 44, s. 328.

⁴³ Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto?, s. 324.

⁴⁴ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 801.

були змушені відступити в напрямку Секоцинського лісу. На Мокотові (район Варшави) знаходилося близько 3 тисяч повстанців. Проте варто також зазначити, що саме тут проживало найбільше німецького цивільного населення. Головним завданням повстанців було захопити об'єкти на вул. Раковецькій. Ця затія закінчилася провалом. З огляду на це трохи згодом з Мокотова повстанці теж відступали до поближніх лісів⁴⁵.

З 3 серпня німці почали виганяти з вул. Алей Єрусалимських всіх цивільних з метою підпалити їхні помешкання. Командування німецьких військ віддало наказ палити все вздовж вулиці, а людей на них – розстрілювати.. Вцілілих цивільних відправляли до Народного Музею, звідки вони опинялися без помешкань буквально на вулиці. Через відсутність людей, які б змогли гасити пожежі, Варшава до закінчення повстання вирувала у вогні⁴⁶. Наступний день – 4 серпня в історіографії визнано датою закінчення наступу повстанців⁴⁷.

Оцінюючи наступ повстанців, можна зазначити, що він відбувався не за планом та не призвів до здобуття критично важливих для них об'єктів. Анджей Сова зазначає, що причина в такому результаті могла полягати у відсутності важкого озброєння. Додатково до цього, втрати самих вояків були високими. Саме тому з районів Жолібож, Воля, Охота, Мокотов бійці покидали місто здебільшого в ліси біля нього. Щоправда, багато повстанців залишилися в місті, проте мали наміри покинути столицю. Відповідно через крах наступальних дій, які мали б пройти швидко, повстанці після 4 серпня перейшли до оборонної фази повстання⁴⁸.

Придушення повстань у Варшаві відбувалося під проводом Еріха фон дем Баха. Під своїм крилом фон дем Бахом було зібрано чисельну корпусну

⁴⁵ Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto?, s. 325-329.

⁴⁶ Ibid., s. 337.

⁴⁷ Ibid., s. 336.

⁴⁸ Ibid., s. 329-330.

групу, до якої входили: підрозділи дивізії СС “Herman Goering”, панцерна дивізія СС “Viking”, поліційні відділи Вермахту, три батальйони радянських військовополонених з Азербайджану й Туркменістану, бригади Оскара Дирлевангера, що складалася зі злочинців, есесівська бригада РОНА (Російська Визвольна Національна Армія) під керівництвом Б. Камінського, полки козаків тощо. Що важливо, останні три часто сприймалися поляками як «українці» через їхній «східний» акцент, проте українці безпосередньої участі в придушенні повстання не брали. Проте сам образ «українця», який придушував поляків, залишився в багатьох свідченнях очевидців. На тему участі українців у повстанні минулого року мною було написано курсову роботу, яку вже згадував. Також варто зауважити, що німці спрямовували угорські підрозділи на боротьбу проти повстанців, проте, за словами очевидців, угорці не мали на меті боротися з ними⁴⁹. Протягом повстання німецькі сили тільки поповнювалися, зокрема саперами й гренадерами, а також вони мали в наявності бомбардувальники-пікери, що діяли на невеликій висоті та важку артилерію короткого радіуса дії⁵⁰. Все це створювало численну та якісну перевагу над повстанцями.

Як вже було згадано, після наступу повстанців, що тривав з 1-го по 4-те серпня, розпочалися наступи німців. Першими районами для їхнього наступу стали Охота та Воля. Варто відзначити те, що вони стали одними з найкривавішими. Опісля витіснення повстанців з Волі німецькі угруповання почали масово вбивати та тероризувати цивільних. Милосердя не було ні для кого. Масові тортури та гвалтування стали буденністю⁵¹. В результаті – близько 8000 тисяч вбитих цивільного населення. Щодо Охоти, то тут близько 40 тисяч вбитих цивільного населення. Придушенням повстанням в цьому районі займалася РОНА на чолі з Камінським. За певними свідченнями РОНА

⁴⁹ Historia bez cenzury. Powstanie Warszawskie. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс] / Historia bez cenzury – Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=SRoBIWiUOZ4&list=PL-fnyl58_XjuirEhX7itAJOKRRoYp0Wu4&index=16.

⁵⁰ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 801.

⁵¹ Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto?, s. 366-377.

під час свого нападу проявляли жорстокість та гвалтували навіть цивільних німецьких жінок⁵². Німці часто використовували цивільних як заручників та «живого щита», прив'язуючи їх до танків, аби уникнути засідок⁵³.

Водночас з цими подіями повстанцями проводилися інтенсивні приготування до захисту Старого міста. Воно, згідно з оцінками Анджея Сови, було одним з найвигідніших теренів для проведення оборонних дій через свою забудову та короткі вулички. З огляду на це відбувалися жорстокі та тривалі бої, внаслідок яких повстанці боролися за кожний будинок. Бої такого типу в міських умовах потребують значно більше майстерності та ресурсів, аніж прості військові дії. Попри це, повстанці старалися захопити важливі об'єкти, серед яких декілька мостів. До 12 серпня навіть існував телефонний зв'язок з Жолібожем, який був згодом перерваний. Незважаючи на це, відділи повстанців перетасовувалися з Жолібожа до Старого міста, аби допомогти втримати його. Свою роль в цьому зіграла система підземних каналів, рухаючись якими між Жолібожем та Старим містом існував зв'язок. Вони також слугували логістичними зв'язками, адже ними передавали транспорти з бронєю, карабіни з набоями, гранати, іншу амуніцію, санітарні матеріали тощо. Проте, канали також мали й негативний аспект, адже цілі підрозділи АК та цивільні втікали ними на Жолібож. Контроль над каналами не приніс жодного результату. Згодом німцями зв'язок каналами був заблокований, що відділило Жолібож та інші райони міста від Старого міста. 19 серпня почався наступ на Старе місто. Корпусна група фон дем Баха атакувала трьома штурмовими групами. Чималому тиску піддалися Вокзал Гданський, Арсенал, Головний банк. Внаслідок атаки, німці все більше стискали лінію оборони повстанців, а також погіршилося становище цивільного населення від бомбардування німцями будинків. Комунікацій (Води, світла та газу) ну було, їжі та води не вистачало; каналізація не працювала. Багато людей гинуло під

⁵² Гринишин Д. Українці у Варшавському повстанні 1944 р. – міфи, факти, пам'ять / Дмитро Гринишин.

⁵³ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 801.

завалами будинків. Ситуація досягала свого апогею. З огляду на це, 31-го серпня генерал Монтер віддав наказ про евакуацію повстанців зі Старого міста до Середмістя. Повстанці чинили опір до 2 вересня, адже тоді вилазки канали все ще були можливими. 2 вересня їх засипали. Втрати серед цивільних в районі Старого міста різняться між 30 та 35 тисячами осіб, а кількість жертв серед повстанців достеменно відома та становить 7340 осіб. Втрата цього району, центру міста, суттєво відзначилася на військових успіхах повстанців, адже вони втратили один з найважливіших бастионів. Попри це, на Волю вибралося близько 1500 повстанців та 500 поранених⁵⁴⁵⁵.

Німці просувалися й на Мокотуві та в Середмісті. Зокрема, обстрілу піддавалися такі важливі будинки та об'єкти, як Політехніка та вже згадана найвища будівля «Prudential». За словами Анджея Сови, для повномасштабного повстання сил поляків було замало, що вилилося лише в спорадичний наступ на деякі об'єкти та їхній захист⁵⁶.

З початком вересня повстання почало догорати свого кінця. Через ризик вторгнення радянських військ в напрямку Праги, німці укріплювали позиції вздовж Вісли. 6 вересня повстанці втратили Повісля⁵⁷. Це можна вважати важливим стратегічним кроком, який мав на меті розпорозити Середмістя, що стало найважливішим та найсильнішим оплотом повстанців. 10 вересня радянські війська спробували дійти до Праги, проте німці відразу ж відправили свої дивізії в сторону Праги. 15 вересня Червона Армія все ж таки зайняла цей район, що давало деякі надії повстанцям на продовження повстання в повному обсязі⁵⁸.

7-8 вересня, завдяки переговорам Польського Червоного Хреста з німцями, відбулися виходи для цивільного населення. В більшій мірі, для дітей

⁵⁴ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 801

⁵⁵ Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto?, s. 377-396.

⁵⁶ Ibid., s. 396-401.

⁵⁷ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 801

⁵⁸ Там само, с. 802.

та жінок. Проте, все ж таки, ними вийшла невелика кількість цивільних, адже більшість хотіли залишитися в місті до завершення повстання. Німці, насамперед, не мали на меті вивозити з міста цивільних, адже мали їх на меті як робочу силу, проте ситуація після жорстоких масових вбивств на Волі змінилася. Німці, замість того, аби боротися з повстанцями, паціфікували цивільних, що займало занадто багато часу. Тому вивіз цивільних для них носив суто практичний характер. Саме через вивіз цивільних в Прушкові було створено перехідний табір, де мешканців Варшави розподіляли до примусової роботи на території Третього Райху, концентраційних таборів, або ж вивозили вглиб Генерального Губернаторства. Вважається, що через табір в Прушкові пройшло біля пів мільйона мешканців Варшави.⁵⁹

11 вересня німці розпочали наступ на Черняків. Протягом 11-14 вересня відбувалися численні перестрілки артилерією, внаслідок яких 15 вересня повстанці були змушені відступити на Мокотов, аби зберегти хоча б якусь боєздатність. Варто відзначити намагання союзників скидати припаси повстанцям з неба, проте більшість з них потрапляла до німців. Важливо додати, що Сталін забороняв союзникам протягом довгого часу використовувати аеропорти на звільнених радянською армією територіях⁶⁰. Згодом, радянські та польські підрозділи під командуванням перших були змушені відійти з Праги через значні втрати під час підходу до моста на Празі та форсування Вісли, що також було доволі складною операцією. Цей відступ, своєю чергою, ще більше деморалізував повстанців, що залишалися в місті. Атаки позицій повстанців стали більш інтенсивними. 23 червня впав Черняків, а 26 вересня – Мокотув⁶¹. В ніч з 26 на 27 вересня повстанці здійснили втечу каналами до Середмістя, проте їх сприйняли за дезертирів та не прийняли

⁵⁹ Ludność cywilna nie była przygotowana na to, że powstanie warszawskie będzie trwało tak długo [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1284896,ludnosc-cywilna-nie-byla-przygotowana-na-to-ze-powstanie-warszawskie-bedzie-trwalo-tak-dlugo.html>.

⁶⁰ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 802.

⁶¹ Там само, с. 802.

«тепло». 27 вересня майор «Зрив» звернувся до німців з проханням про капітуляцію, проте бої продовжувалися й надалі⁶².

Наступним районом для наступу німців став, за А. Совою, став Жолібож. 29 вересня розпочалася операція щодо його зайняття. На 25 вересня там знаходилися понад 2 тисячі повстанців. Зранку 30-го вересня розпочалися бомбардування та артилерійські обстріли Жолібожа⁶³. Того ж дня район впав⁶⁴. Будучи оточеними в Середмісті, АК були змушені капітулювати. Подальша боротьба призвела б до ще більших жертв. 2 жовтня генералом Коморовським було підписано акт про капітуляцію⁶⁵. Повстання завершилося поразкою.

Окремо хочеться згадати питання зброї та амуніції, якої вкрай не вистачало повстанцям. На думку німців, повстанці, в умовах такої нестачі зброї, будуть воювати з захопленою зброєю, що видається цілком логічно. Проте, поляки в надзвичайній конспірації почали самі створювати стрілкову зброю. Серед такої можна назвати: пістолет-кулемети «Блискавиці», кулемети іншого типу, а також навіть гранатомети. Вибухові речовини для виготовлення зброї повстанці брали з снарядів, що не вибухнули. Особливо корисними були снаряди залізничної артилерії, з яких подекуди вдавалося витягнути до 1.5 тони тротилу. Також повстанцями використовувалися вогнемети, проте в меншій мірі⁶⁶.

Щодо важкого озброєння, то варто зазначити, що тут справи йшли значно важче. Створити важке озброєння та ще й під час повстання – річ невимовно складна. Проте, повстанцям вдалося за 13 днів створити бронемашину «Kubusь», яку вони використовували при атаці на один з відділів

⁶² Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto?, s. 418-441

⁶³ Ibid., s. 418-441.

⁶⁴ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 802.

⁶⁵ Там само, с. 802.

⁶⁶ Historia bez cenzury. Powstanie Warszawskie. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс] / Historia bez cenzury – Режим доступу до ресурсу:

https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=SRoBIWiUOZ4&list=PL-fnyl58_XjuirEhX7itAJOKRRoYp0Wu4&index=16.

університету. Також їм вдалося захопити в німців декілька танків, проте орудувати ними впродовж довгого часу вони не могли, адже подібне важке озброєння в умовах постійних бойових дій потребує спеціального сервісу, що під час повстання був неможливий. Наймовірним успіхом та водночас нещастям було захоплення повстанцями одиниці німецької техніки Borgward IV, що призначалася до вибуху стін та знищень. Ця техніка керувалася віддалено через радіозв'язок. В умовах повстання така техніка мала стати чудовою допомогою, проте внаслідок необережного поводження з нею Borgward IV вибухнула, що призвело до загибелі 300 повстанців. Лише третину з них вдалося ідентифікувати⁶⁷.

Що цікаво, повстанці також планували створити невеличкі військово-морські сили. Попри те, що біля Варшави не має моря, там є річка Вісла. Саме тому, взвод повстанців з близька 50 осіб в Черняківському порту планували захопити декілька катерів, проте німці перешкодили їхнім планам⁶⁸.

Серед повстанців також були й мінери, серед яких були й жінки. Можна виокремити Барбару Матис-Висядецьку (Barbara Matys-Wysiadecka), без участі якої, мабуть не відбувся б останній напад на будівлю PAST 20-го серпня⁶⁹.

Підсумовуючи, можна стверджувати про те, що план повстанців захопити владу у Варшаві за декілька днів не вдався. Після перших 4 днів атаквальних дій, вони радше перейшли до оборони та оточення німецькими військами. В повстанців не було важкої зброї, були проблеми й з стрілковою. Попри, переважання за чисельністю військ, більшість з них не були професійними солдатами, що дало свій вплив на перебіг подій. Також бракувало амуніції та провізії. Внаслідок 63 дні боротьби та численних жертв

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само.

як і серед повстанців, так і серед цивільних, повстання закінчилося капітуляцією поляків.

1.3. Наслідки повстання

Надзвичайно важким завданням постає опис наслідків повстання. Воно стало справжньою катастрофою в багатьох сенсах та планах: як і щодо кількості загиблих, поранених, так і щодо архітектури, житлового фонду Варшави та її подальших перспектив. В розумінні цих наслідків значно допомагають дані з Енциклопедії Варшавського повстання, які подані в книзі А. Сови. Відповідно до цих даних у військових діях брало участь 48 183 особи, з яких близько 9 тисяч повстанців загинули. Близько 8 тисяч осіб загинуло безпосередньо під час боїв, ще 880 осіб померло від отриманих ран, 404 особи були закатовані німцями. До статистики відносили лише ідентифіковані особи, тому на ділі втрат було більше. Кількість поранених становить 25 тисяч. В більшості джерелах кількість вбитих та поранених повстанців не сильно відрізняється. Проте, Єжи Кірхмайєр наводить інші дані: 16 тисяч вбитих та 6 тисяч важко поранених⁷⁰.

Жертви серед цивільного населення через декілька факторів підрахувати набагато складніше. Анджей Сова зазначає, що кількість цивільних у Варшаві на час 1 серпня залишається невідомою. Також невідомо скільки мешканців було на підконтрольних повстанцям територіях. Їхній підрахунок ускладнюється тим, що ці території можна було вільно покидати⁷¹. Проте, історикиня Катажина Утрацька заявляє, що у Варшаві на час повстання було

⁷⁰ Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto?, s. 468.

⁷¹ Ibid., s. 468-469.

920 тис. осіб, з яких 720 тис. осіб проживало в лівобережній частині міста, де здебільшого проходили бої⁷².

Саме тому підрахувати втрати серед цивільних можна лише приблизно. Внаслідок цього можна побачити різні дані різних дослідників. Таким чином, Головна Опікунська Рада стверджувала про близько 150 тисяч загиблих цивільних. Проте, так-званий «рапорт Фішера» стверджує, що кількість загиблих становила щонайменше 180 тисяч осіб, а більш правдоподібно то 200 тисяч осіб. Близький співпрацівник генерала Коморовського Анджей Помян у своїх ранніх публікаціях зазначає про 100 тисяч загиблих. Хоча в більшості інших, йдеться про 200 тисяч загиблих. Дітер Шенк стверджує, що в повстанні загинуло 16 тисяч повстанців та 150 тисяч цивільних. Водночас за даними Мотиля та Рутковського цивільних загинуло трохи більш як 63 тисяч. На думку Анджея Сови, кількість загиблих не перевищувала 100 тисяч осіб⁷³. Норман Дейвіс стверджує, що кількість загиблих повстанців становила не більше 20 тисяч осіб та приблизно дорівнювали німецьким. Щодо кількості жертв серед цивільного населення він схиляється до цифри 225 тисяч осіб⁷⁴.

Наслідки були жахливими і з точки зору архітектури. Гітлер віддав наказ зрівняти Варшаву з землею, аби дати знати всьому світу, що проти Третього Райху не можна повстати⁷⁵. Старе місто було повністю знищене. Власне тому, воно, є повністю відбудованим, а не історично збереженим як у Львові та Кракові, наприклад. Загалом в ході повстання було втрачено 25% всієї інфраструктури⁷⁶. Трохи згодом Гітлер віддав наказ «стерти Варшаву з лиця

⁷² Ludność cywilna nie była przygotowana na to, że powstanie warszawskie będzie trwało tak długo [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1284896.ludnosc-cywilna-nie-byla-przygotowana-na-to-ze-powstanie-warszawskie-bedzie-trwalo-tak-dlugo.html>.

⁷³ Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto?, s. 468-469.

⁷⁴ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 802.

⁷⁵ Historia bez cenzury. Powstanie Warszawskie. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс] / Historia bez cenzury – Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=SRoBIWiUOZ4&list=PL-fnyl58_XjuirEhX7itAJOKRRoYp0Wu4&index=16.

⁷⁶ Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto?, s. 469.

землі»⁷⁷. Через це вцілілі будинки піддавалися систематичним обстрілам. Це призвело до ще 30% втрат інфраструктури⁷⁸. Також вцілілі будинки систематично підпалювалися німецькими саперами, що орудували вогнеметами. Таким чином, вони намагалися ще більше знищити житловий фонд, а також знайти вцілілих людей, які в них переховувалися⁷⁹. Норман Дейвіс стверджує про 93% будинків, які були зруйновані або непоправно пошкоджені⁸⁰. Геттер ж зазначає, що глобальний відсоток знищень забудови та технічного устаткування Варшави на її лівобережному боці складав 84%, а на правобережному – 10.7%. Не варто виключати й вивезене з Варшави майно, адже до половини грудня 1944 грудня було вивезено трохи більше ніж 26 тисяч вагонів різноманітних матеріалів, устаткування тощо⁸¹. Деяке майно було врятовано самими поляками. Зокрема, варто взяти до уваги Акцію Прушковську (*Akcja Pruszkowska*), завдяки якій вдалося вивезти певну частину творів мистецтва, культури, книжки тощо⁸².

Взводи АК, які залишилися у Варшаві, набули статусу комбатантів. В якості військовополонених вони потрапили до рук Вермахту. Цивільне населення, яке вціліло, а таких було 550 тисяч осіб, було відправлене до транзитного табору в Прушкові. 150 тисяч осіб відправили на примусову роботу до Райху або в концентраційні табори⁸³.

В перерахунку на сьогоднішній день, майнові втрати через знищення Варшави становили б 170 млрд. злотих. Існували навіть думки щодо того, аби не відбудувувати Варшаву, а столицю перенести до Лодзі⁸⁴.

⁷⁷ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 802.

⁷⁸ Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto?, s. 469.

⁷⁹ Historia bez cenzury. Jak Niemcy zniszczyli Warszawę. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс] / Historia bez cenzury – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=4Msc9SQG5U>.

⁸⁰ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 802.

⁸¹ M. Getter, Straty ludzkie i materialne w Powstaniu Warszawskim, [w:] „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, nr 8–9 2004, s. 71–72

⁸² Historia bez cenzury. Jak Niemcy zniszczyli Warszawę. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс] / Historia bez cenzury – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=4Msc9SQG5U>.

⁸³ Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі, с. 802.

⁸⁴ Historia bez cenzury. Jak Niemcy zniszczyli Warszawę. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс]

1.4. Дискусії щодо доцільності повстання

Варшавське повстання стало однією з найважливіших та водночас однією з найтрагічніших подій в новітній історії Польщі, яка назавжди закарбується в пам'яті поляків. Незважаючи на це, така подія буде мати різноманітні погляди та підходи в її трактуванні. З наведених мною істориків: Нормана Дейвіса, Анджея Сови, Єжи Кірхмайера можна помітити їхню різницю в сприйнятті повстання. Дейвіс більше приділяє уваги возвеличенню повстанців, їхній героїзації, ті ж Сова та Кірхмайер дивляться на ситуацію більш критично.

Павел Укельські ж зазначає, що суперечка щодо повстання розпочалася ще перед його вибухом серед керівництва АК. Остатні дні липня тривали дискусії щодо доцільності його початку. Леопольд Окулицький та Ян Жепецький були прихильниками початку повстання. Офіцер Осмецький розумів ризики щодо початку повстання через що ставився сумнівно, а полковник Бокщанін заявив, повстання не потрібно починати допоки совети не обстріляють лівий берег Вісли. Генерал Владислав Андерс також відкрито критикував рішення про початок повстання. Він зазначав, що в таких умовах Варшава була приреченою, а також, що вважає початок повстання серйозним злочином⁸⁵.

Важливо розуміти й роботу комуністичного режиму та його пропаганду щодо Варшавського повстання. В перші роки після повстання риторика комуністів була спрямована на доведення того факту, що повстанці АК – це злочинці, які співпрацювали з німцями. Трохи згодом офіційна позиція була змінена на те, що прості повстанці героїзувалися на відміну від керівництва.

⁸⁵ Paweł Ukielski. Spór o Powstanie Warszawskie. Najgorętsza debata toczyła się na emigracji [Електронний ресурс] / Paweł Ukielski. – 3007. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.rp.pl/Powstanie-Warszawskie/307269967-Spor-o-Powstanie-Warszawskie-Najgorętsza-debata-toczyła-sie-na-emigracji.html?preview=&remainingPreview=&grantedBy=preview&>

Інші погляди не дозволялися, адже вважалися колабораціонізмом. Однак такий тоталітарний підхід не завадив Юзефу Мацкевичу видати свою критичну брошуру «Оптимізм не замінить Польщу» та Стефану Кисілевському сформувати свою критику⁸⁶.

Дискусія Варшавського повстання на еміграції залишалася найбільш гарячою та динамічною через зосередження на Заході чималої кількості представників інтелектуальних кіл. Критикували повстання діячі з кола пілсудських та ендецьких: Соснковський, Побуг-Маліновський, Гертих, Васютинський, Матлаховський. Також критика лунала і серед діячів паризької «Культури»: Гедройц, Мерошевський, Кат-Мацкевич, Лободовський, Ванькович. На сторону повстанців же стали: генерали Коморовський та «Монтер», а також Ян Белатович, священник Казімеж Кантака, Тимон Терлецький⁸⁷.

Основні суперечки в основному стосувалися рішення початку повстання, зважаючи на його катастрофічні наслідки. Чимало діячів також заявляли, що такі величезні жертви не принесли жодної користі. Популярною була думка, що молода інтелігенція та молоде покоління, яке виросло в незалежній Польщі, просто загинули. Захисники ж рішення про початок повстання твердили про те, що рішення було неминучим. Не варто забувати ризик опинитися під керівництвом Червоної Армії та СРСР, що пояснювало основний мотив повстанців до дій⁸⁸. Як на мене, то повстання показало справжній незламний дух поляків та жагу до свободи, проте це було здійснено великою ціною, що себе не окупила. Тому, як на мене, здорова критика початку повстання задля альтернативного більш розумного та стратегічного рішення має місце на існування в цій справі. Проте оцінювати відверто, а що

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Там само.

більше – критикувати, я не беруся, адже потрібно розуміти той напружений контекст в якому приймалося рішення про початок повстання.

1.5. Загрози повсякденню

З огляду на увесь трагізм подій Варшавського повстання, не можна не згадати загрози повсякденному життю, які спричинило повстання. Перш за все, вибух повстання став загрозою для мешканців Варшави в плані харчування. За задумом керівництва, повстання не мало тривати довго. Саме тому, запасів їжі мало б вистачати на 3 дні активних бойових дій, максимум – тиждень⁸⁹. Проте, якогось плану «Б» продумано не було. Більше того, запаси їжі були розраховані здебільшого на повстанців, а не на цивільне населення в тому числі. Відповідно, проблема з харчуванням наростала з дня на день, адже запаси людей в коморах поволі вичерпувалися. Про це, зокрема, згодом можна буде побачити в свідченнях газети «Biuletyn Informacyjny». Наростанню проблеми також пришвидшував збій механізму постачання товарів, адже в більшій мірі, в таких великих містах як Варшава, їжа приходить з приміських територій, а столиця на час повстання була практично відрізаною від них⁹⁰. Агнешка Цубала стверджує, що в нормальному стані, аби забезпечити практично мільйонне місто продовольством, потрібно було б щоденно ввозити до нього 32 тони продуктів, що зайняло б мінімум 80 возів з ними. Проте, це в розрахунку 400 грам їжі на повстанця та 200 грам на цивільну особу⁹¹. Важливо розуміти, що це в «нормальному стані». Проте, під час активних бойових дій, сам механізм постачання точно не буде працювати в такому виді, як описаний вище. Це в комплексі створювало загрозу для повсякденного життя в плані їжі.

⁸⁹ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 17.

⁹⁰ Ludność cywilna nie była przygotowana na to, że powstanie warszawskie będzie trwało tak długo [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1284896,ludnosc-cywilna-nie-była-przygotowana-na-to-ze-powstanie-warszawskie-bedzie-trwało-tak-długo.html>.

⁹¹ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 17.

Комплексною загрозою для повсякденного життя стало бомбардування німцями мережі міської каналізації та відповідно захоплення під свій контроль такого важливого об'єкта як водонапірної станції⁹². Це створило проблеми з водою, що змусило мешканців Варшави шукати альтернативні шляхи її здобуття та економити цінний ресурс. Ця проблема вплинула й на гігієну, адже без потрібної кількості води, миття та прання стало суттєвою проблемою. Своєю чергою, без достатнього догляду за тілом та вже сказаними проблемами з їжею, у людей могли виникати хвороби (в тому числі й інфекційні), що зробило б життя, і так при важких умовах, ще важчим. Власне тому, брак води стає комплексною загрозою для повсякденного життя.

Не остатнім в цьому переліку можна назвати й сам терор німців, який, безумовно, був однією з найбільших загроз повсякденню. Цілком очевидно, що при всеосяжному терорі важко виокремити щось одне, проте сфокусуємося на основних проблемах. Внаслідок щоденних численних обстрілів, знищувалося багато помешкань, що своєю чергою створило проблему з людьми, які потребували «даха над головою». Теж саме можна сказати й про утікачів від німецького терору з одних районів (здебільшого з Волі та Охоти, де він був найбільшим) до інших, що також створювало проблему нестачі житла. Власне, під загрозою також були інші аспекти життя, зокрема культурне та релігійне, адже під обстрілами складно проводити ті ж меси, або культурні події. Друге часто взагалі було неможливим. Тобто, терор німців і щодо людей, і щодо тієї ж архітектури, становив численні загрози для повсякденного життя, проте більшу загрозу він становив самому існуванню людини. Саме тому повсякдення людей під час Варшавського повстання радше нагадувало виживання людей, аніж справді повсякдення, навіть за мірками окупації, що була до того.

⁹² Ibid., s. 47.

РОЗДІЛ II

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ В ПОВСТАНСЬКІЙ ВАРШАВІ НА ОСНОВІ ГАЗЕТИ «BIULETYN INFORMACYJNY»

2.1. «Biuletyn Informacyjny» на тлі повстанських ЗМІ

Розпочинаючи аналізувати повсякдення на основі газети «Biuletyn Informacyjny», варто спершу розібратися зі значним пластом газет та ЗМІ, що інформували мешканців Варшави та їхнім впливом на саме повстання. Роль ЗМІ під час повстання була доволі значною і несла певна функції. Окрім того, що газети та радіо, про які мови буде йти трохи згодом, відігравали значну інформативну роль, вона також виконувала функції пропаганди, аби піднімати дух людей в такий важкий час. Йоанна Хансон в своїй праці про цивільне населення під час Варшавського повстання згадує про чотири функції преси в повстанській Варшаві: донесення новин, інформація мешканців про щоденне життя, цілі пропаганди та піднесення настроїв містян Варшави⁹³. Хоча, на мій погляд, останні два пункти можна сприймати як один суцільний.

Загалом про пресу під час повстання є доволі багато праць. В цьому підрозділі я буду посилатися на працю А. Цубали⁹⁴ та Й. Хансон⁹⁵, які загалом описують повсякдення під час повстання, проте не оминають увагою й ЗМІ. Також цікавою є стаття Вітольда Грабського⁹⁶ про пресу під час повстання. В ній він подає чималу історіографію цього питання. На жаль, не вдалося віднайти працю В. Бартошевського про ту ж пресу повстання⁹⁷, на яку зокрема

⁹³ Hanson J. K. M. Nadludzkiej poddani próbie. Ludność cywilna Warszawy w powstaniu 1944 r. Warszawa : Czytelnik, 2004, s. 202.

⁹⁴ A. Cubala, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy.

⁹⁵ Hanson J. K. M. Nadludzkiej poddani próbie. Ludność cywilna Warszawy w powstaniu 1944 r. Warszawa : Czytelnik, 2004.

⁹⁶ Grabski W. Prasa Powstania Warszawskiego : (sierpień-październik 1944). Kwartalnik Historii Prasy Polskiej. 1992. No. 31/2. P. 69–82. URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Kwartalnik_Historii_Prasy_Polskiej/Kwartalnik_Historii_Prasy_Polskiej-r1992-t31-n2/Kwartalnik_Historii_Prasy_Polskiej-r1992-t31-n2-s69-82/Kwartalnik_Historii_Prasy_Polskiej-r1992-t31-n2-s69-82.pdf.

⁹⁷ W. Bartoszewski, Prasa Powstania Warszawskiego. Zarys historyczno-bibliograficzny, [w:] Rocznik Warszawski XI, Warszawa 1972, s. 303 — 382.

посилаються усі троє авторів.

Варто також звернути увагу на умови щодо друку преси. Відповідальними за сам процес друку було ВІР КГ АК (Biuro Informacji i Propagandy) (Бюро Інформації та Пропаганди). Їхніми зусиллями, ще до повстання, було створено цілу мережу друкарень⁹⁸. Йоанна Хансон зазначає, що близько 75% усіх відомих газет друкувалося на Середмісті⁹⁹. Вже згодом, друковані ЗМІ зіткнулися з проблемою браку матеріалів для друку¹⁰⁰. Тому, кількість сторінок в пресі зменшилася. Таку ж тенденцію можна помітити й щодо «Biuletyn Informacyjny», адже перші випуски (під час повстання) становили 4 сторінки, а вже згодом лише 2, а подекуди тільки одну.

Що А. Цубала, що Й. Хансен надають приблизно однаковий перелік друкованих ЗМІ, що функціонували під час повстання. Серед таких можна назвати: «Biuletyn Informacyjny», «Robotnik», «Rzeczpospolita Polska», «Walka», «Armia Ludowa», «Barykada», «Barykada Powiśla», «Baszta», «Biuletyn Satyryczny», «Codzienne Wiadomości Powstańcze», «Czerniaków w Walce», «Demokrata», «Kobieta na Barykadzie», «Nowiny Żoliborskie», «Warszawa Walczy», «Z Pierwszej Linii Frontu», «Żywią i Bronią», «Jawnutka» («Dziennik Dziecięcý»), «Dzieci Mokotowa»¹⁰¹ тощо. Найбільшим накладом видавався саме «Biuletyn Informacyjny» – 25-28 тис. екземплярів щодня, а також «Robotnik» та «Rzeczpospolita Polska» – по 5-10 тис. екземплярів¹⁰². Що цікаво Й. Хансен подає діапазон, між яким коливалася кількість екземплярів, тоді як А. Цубала подає граничну найвищу кількість одиниць. У кожному районі був свій фаворит серед преси. Здебільшого, по їхніх назвах можна зрозуміти де саме читали конкретну газету/журнал. Більш цікавим постає факт

⁹⁸ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 462.

⁹⁹ Hanson J. K. M. Nadludzkiej poddani próbie. Ludność cywilna Warszawy w powstaniu 1944 r. Warszawa : Czytelnik, 2004, s. 200.

¹⁰⁰ Ibid., s. 201.

¹⁰¹ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 462.

¹⁰² Hanson J. K. M. Nadludzkiej poddani próbie. Ludność cywilna Warszawy w powstaniu 1944 r. Warszawa : Czytelnik, 2004, s. 200.

того, що більшість з друкованих ЗМІ підпорядковувалися різним організаціям. Так, до прикладу, більшість підпорядковувалися Делегатурі Уряду, Армії Крайовій та різноманітним політичним організаціям, що були з ними пов'язаними.¹⁰³ Той же «Biuletyn Informacyjny» під час повстання підпорядковувався вже вище згаданому Бюро Інформації та Пропаганди в складі АК (в самому тексті газети, зокрема, в останньому випуску під час повстання редактори згадують що вони є саме друкованим ЗМІ АК)¹⁰⁴. Можна також згадати той же «Robotnik», який видавався PPS¹⁰⁵ (Польською Соціалістичною Партією), що не дивно за назвою. Відповідно до того кому друковане ЗМІ підпорядковувалося та ким видавалося, змінювалася й риторика щодо певних речей. Зокрема, Й. Хансен наводить аналогію між тим же «Biuletyn Informacyjny» та «Robotnik» щодо теми росіян. Якщо у випуску «Роботніку» від 7 серпня говориться про те, що «робочі маси мають готуватися до входу радянських військ», то в «Бюлетині» у випусках після 10 серпня росіяни критикуються за знищення того, за що Польща воювала всі ці роки¹⁰⁶. Хоча ситуація не була такою на початку повстання, коли всі друковані ЗМІ виступали одностайно.

В контексті ЗМІ також варто згадати й радіо повстанської Варшави – «Włyskawica» та «Polskie Radio», а також радіо «Syrena», що функціонувало доволі короткий період часу, і то лише на Жолібожу¹⁰⁷. Вони також були інструментами ВІР та Делегатури Уряду у Варшаві щодо інформування та пропаганди. Більш детально та яскраво роль та історію радіо в повстанській Варшаві описує Агнешка Цубала в своїй праці¹⁰⁸.

Вітольд Грабський зазначає, що повстанська преса видавалася без

¹⁰³ Ibid., s. 200.

¹⁰⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 102/310 (4 X).

¹⁰⁵ Hanson J. K. M. Nadludzkiej poddani próbie. Ludność cywilna Warszawy w powstaniu 1944 r. Warszawa : Czytelnik, 2004, s. 200.

¹⁰⁶ Ibid., s. 204.

¹⁰⁷ A. Cubala, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 448.

¹⁰⁸ Ibid., s. 448-456.

цензури. Спочатку її розносили військові, проте згодом це виконувалося через Польову Пошту. Жодної плати за пресу під час повстання не було¹⁰⁹. Дуже часто траплялося, що в самих газетах закликали берегти її номери та передавати іншим після прочитання через дефіцит матеріалів до друку. Відповідні заклики можна знайти й в самому «Бюлетині», де окрім цього також закликали вішати газету на стінах, щоб багато людей змогли її прочитати.

Безпосередньо, що стосується самого «Biuletyn Informacyjny», то перший повстанський випуск вийшов друком 2 серпня 1944 року. Хоч загалом «Бюлетин» видавався з початку жовтня 1939 року і був однією з газет польського підпілля. Під час окупації газета виходила щотижня, проте вже з початку повстання вона стала виходити щоденно. Відповідно змінився і сам характер публікацій. Редактором «Бюлетину» був Александр Камінський на псевдо «Hubert», під керівництвом якого було зібрано команду професіоналів своєї справи¹¹⁰.

Як я вже згадував, «Biuletyn Informacyjny» підпорядковувався ВРР КГ АК, а якщо розшифрувати, то Бюро Інформації та Пропаганди, що входило в склад АК. Загалом за час повстання вийшло 68 номерів «Бюлетину», з яких 4 – надзвичайні додатки. Спершу кількість сторінок в одному номері становила 4 сторінок, а вже згодом 2. Подекуди траплялися випуски й по одній сторінці. Ті ж надзвичайні додатки становлять лише одну сторінку. Окрім новин, що стосуються безпосередньо Варшави, були й новини на рівні країни загалом, а також про міжнародні новини й ситуацію на лініях фронтів Другої Світової. Від випуску 51/259 від 14 серпня у випусках вперше було розміщено список людей, яких шукали рідні¹¹¹. В наступних випусках цей список

¹⁰⁹ Grabski W. Prasa Powstania Warszawskiego : (sierpień-październik 1944). Kwartalnik Historii Prasy Polskiej. 1992. No. 31/2. P. 73.

¹¹⁰ Powstanie Warszawskie: „Biuletyn Informacyjny” – medium walczącej stolicy. dzieje.pl. URL: <https://dzieje.pl/aktualnosci/powstanie-warszawskie-biuletyn-informacyjny-medium-walczacej-stolicy> (date of access: 08.06.2022).

¹¹¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)

розміщували на остатніх двох сторінках (на 3-ій та 4-ій відповідно). Згодом, цей список перестали друкувати. Сам стиль «Бюлетину» також змінювався. Вперше це сталося в номері 48/256 від 11 серпня¹¹². Замість 4 сторінок стало 2, а також змінилася титульна сторінка. Самі новини стали розміщуватися компактніше. Швидше за все, через брак паперу. У випуску 52/260 від 14 серпня знову появилось 4 сторінки, але через вже зазначений список людей, яких шукали¹¹³. Від випуску 73/281 датованого 5 вересня дизайн титульної сторінки знову змінюється і залишається надалі незмінним¹¹⁴.

В газеті багато свідчень щодо повсякденного життя під Варшавського повстання. Саме тому вона постає цінним джерелом для аналізу повсякдення, що буде поданий в наступних підрозділах.

2.2 Цивільна влада

Аналізуючи випуски газети «Biuletyn Informacyjny», можна дійти висновку, що тема цивільної влади та різноманітних організацій, що з нею пов'язані, є однією з найбільш поширених, якщо говорити про повсякденне життя. Ця тема прямо або опосередковано згадана в 28 випусках зі всіх 68 випусків повстанського «Бюлетину». Зокрема, в цих 28 випусках йдеться про організації, різноманітні посади в них та їхню діяльність, що стосується безпосередньо цивільної влади та адміністрації. Серед згаданих в них можна назвати: Домову Стражу Пожондкову (Domowa Straża Porządkowa), Цивільного Комісара (Komisarz Cywilny), OPL (Ochrona Przeciwlotnicza), РКВ (Państwowy Korpus Bezpieczeństwa), KB (Korpus Bezpieczeństwa), районні делегатури та Делегатуру Уряду, комітети RGO (Rada Główna Opiekuńcza), комітети домове та блокове, RJN (Rada Jedności Narodowej) тощо. Окрім них, в тексті також згадується організації, які виконуючи різноманітні функції,

¹¹² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 48/256 (11 VIII)

¹¹³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 52/260 (15 VIII)

¹¹⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 73/281 (5 IX).

також були залучені в повсякденне життя. Серед згаданих в газетах можна назвати: Жіночу організацію PŻ (Pomóc Żołnierzowi), харцежів (harcerzy) та відповідно Польову Пошту (Poczta Polowa), яка була ними створена, Польський Червоний Хрест, завішаців (zawiszacy) (наймолодша група харцежів), WSK (Wojskowa Służba Kobiet), WSS (Wojskowa Służba Społeczno-Informacyjna) тощо. Окремо хочу згадати Спеціальний Військовий Суд, розпорядження якого час від часу згадуються в «Бюлетині». Подані організації згадані в процесі їхньої діяльності. Тобто, до прикладу, PŻ займалися збором харчів для повстанців, Польова Пошта – доставкою листів і т.д. Не зустрічалися випуски, де б організації були згадані просто так. Нижче буде подано більш детальний опис того, як, коли і в яких саме умовах була згадана кожна з організацій та відповідно порівняння зі свідченнями з літературою про повсякдення, аби розуміти увесь контекст.

Розпочну з Домової Стражи Пожондкової. Її у випусках газети було згадано лише одного разу в номері 39/246 від 3 серпня¹¹⁵. Це власне неповний випуск, а додаток надзвичайний, про який згадував раніше. В ньому був поданий наказ Цивільного Комісара Варшави, про якого теж буде згадано пізніше. В ньому він зазначає, що місцевий орган влади OPL має зберегти свої функції та водночас виконувати функції Домової Стражи Пожондкової, а саме – відповідати за лад та порядок в будинках столиці. В тексті наказу також йдеться про те, аби усунути німецькі вивіски, а також протидіяти крадіжкам будь-яким чином. Згадано також факт, що якщо в районі вивішено польський прапор, то це означає, що вона воює. Більше в тексті Домову Стражу Пожондкову не було згадано, що означає що її функції в плані підтримання правопорядку в будинках мала надалі виконувати OPL (Ochrona Przeciwlotnicza)¹¹⁶. В літературі, зокрема в працях А. Цубали, Й. Хансен, Н. Дейвіса та А. Сиви про Домову Стражу Пожондкову не згадується. Тому, ймовірно, це орган влади ще за часів окупації, часткові функції якого під час

¹¹⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 39/246 (3 VIII), dodatek nadzwyczajny nr 3

¹¹⁶ Там само.

повстання виконувала OPL.

Ochrona Przeciwlotnicza в «Biuletyn Informacyjny» згадана мінімум тричі. Вперше це відбулося в номері 39/246 від 3 серпня в контексті переймання функцій Домової Стражи Пожондкової¹¹⁷. Після цього OPL згадана двічі в номері 44/260 від 7 серпня¹¹⁸ та в номері 45/253 від 8 серпня¹¹⁹. В першому зі згаданих випусків OPL віддає два накази, що пов'язані з пожежами. В невеличкій замітці йшлося про те, що кожен будинок має полягати виключно на власні сили і не має розраховувати на допомогу ззовні. Накази OPL були такими:

1. На горищах має проводитися цілодобове чергування.
2. Потрібно було забезпечити запаси піску¹²⁰.

В другому зі згаданих випусків OPL згадана в контексті невеличкої статті про те як боротися зі запалювальними бомбами. Назва статті красномовна – «OPL – найважливіша служба». В статті, зокрема, крок за кроком згадано, як боротися з запалювальними бомбами. Цікавим є перший пункт, де йдеться про комендантів будинків, які повинні були організувати оглядову службу (служба обсервацийна), яка мала дивитися за протипожежною безпекою своїх об'єктів. Органом коменданта об'єкту була ж протипожежна команда (дружина пшецівпожарова), яка повинна була бути наготові цілу добу. Далі згадується про належні запаси піску та води та, зокрема, те, що пожежі від запалювальних бомб спершу потрібно гасити саме піском, адже якщо це робити водою, то пожежа може розповсюдитися по об'єкту¹²¹. А. Цубала, згадуючи про те, як цивільні об'єднувалися в різноманітні спільноти домів, також згадує про те, що населення заступало на

¹¹⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 39/246 (3 VIII), dodatek nadzwyczajny nr 3

¹¹⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 44/260 (7 VIII)

¹¹⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 45/253 (8 VIII)

¹²⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 44/260 (7 VIII)

¹²¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 45/253 (8 VIII)

чергування OPL та займалося гасінням пожеж¹²². Вона також зазначає, що коменданти OPL займалися пошуком вільних помешкань на Старому Місті¹²³, а також те, що жінки¹²⁴ та діти¹²⁵, які хотіли відчутти себе залученими до війни, долучалися до OPL.

Не можна оминати й постать вже згаданого Цивільного Комісара. У випусках «Бюлетину» він згадується мінімум двічі: у вже вище зазначеному номері 39/246 від 3 серпня¹²⁶ та в номері 71/279 від 3 вересня¹²⁷. В першому з них йдеться про наказ Цивільного Комісара, який було згадано раніше. Що цікаво, цей наказ було видано в порозумінні з Комендантом Округу Варшави¹²⁸. В другому ж зі зазначених випусків коротко йдеться про те, що було організовано бюро Цивільного Комісара на Мокотуві, який зайнявся справами пов'язаними з цивільним населенням. Зокрема, спершу він зайнявся питанням їжі в районі¹²⁹. Про постать Цивільного Комісара доволі мало згадано в літературі. Зокрема, А. Цубала та А. Сова не згадують про нього. Н. Дейвіс зазначає, що Цивільний Комісар фактично був президентом міста при Командувачі Оборони Варшави¹³⁰. Й. Хансен зазначає, що на початку повстання Цивільний Комісар від імені цивільної влади підписував накази. Стефан Корбонський, польський політик і останній, хто очолював Делегат Уряду, стверджує, що Цивільний Комісар діяв без відповідних повноважень¹³¹.

В контексті OPL та особи Цивільного Комісара варто згадати номер «Бюлетину» 42/249 від 5 серпня¹³². В ньому на другій сторінці номеру майоріє велика стаття з назвою «Польська Держава виходить з підземелля». В

¹²² A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 17.

¹²³ Ibid., s. 110.

¹²⁴ Ibid., s. 360.

¹²⁵ Ibid., s. 366.

¹²⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 39/246 (3 VIII), dodatek nadzwyczajny nr 3

¹²⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 71/279 (3 IX)

¹²⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 39/246 (3 VIII), dodatek nadzwyczajny nr 3

¹²⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 71/279 (3 IX)

¹³⁰ Davies Norman. Powstanie 44, s. 18.

¹³¹ Hanson J. K. M. Nadludzkiej poddani próbie. Ludność cywilna Warszawy w powstaniu 1944 r. Warszawa : Czytelnik, 2004, s. 163.

¹³² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 42/249 (5 VIII)

контексті статті згадується те, що деякі органи влади (попри тільки 4 дні повстання) вже працюють у Варшаві. Власне, в цьому контексті й згадано Цивільного Комісара та OPL¹³³.

Орган влади РКВ (Państwowy Korpus Bezpieczeństwa) (Державний Корпус Безпеки) в «Бюлетині» згадано мінімум двічі: у номері 47/255 від 10 серпня¹³⁴ та в номері 50/257 від 13 серпня¹³⁵. В першому зі згаданих випусків РКВ згадується двічі. Вперше це відбувається в наказі Коменданта Округу Варшави «Монтер» про розділення військової та цивільної влади датованим 9 серпня 1944 року. В ньому він зазначає, що військова влада буде займатися виключно тактичними діями, а також частково протиповітряною та протипожежною обороною. Всі інші справи належать до цивільної влади. В цьому контексті «Монтер» зазначає, що єдиним виконавчим органом цивільної влади є саме РКВ. В цьому ж номері на цій же сторінці згадується про те, що єдиними владними структурами в області безпеки, які були призначені Делегатом Уряду, є РКВ та «Straż Samorządowa». Це зроблено в контексті з іншою організацією КВ (Korpus Bezpieczeństwa)¹³⁶. В другому зі зазначених номерів більш детально описано про роботу РКВ, адже їй присвячено цілу статтю. В ній йдеться про те, що на той момент РКВ зайняла 6, 8, та 11 комісаріати, аби разом з військовими в цих теренах створити службу безпеки в місті. Хоча водночас зазначається, що терени їхньої діяльності трохи більші за зазначені. Також завдяки РКВ працюють патрулі. В більшій мірі, РКВ опирається на комендантах вже вище згаданої OPL, адже та займалася не тільки гасінням пожеж, а й внутрішньою безпекою серед домів, унеможливаючи, наприклад, грабежі. Також комендантам РКВ було віддано певну кількість військовополонених та фольксдойчів. В цьому ж випуску продовжується тема щодо іншої організації – КВ. В статті згадано про певні непорозуміння і надають інформацію, що КВ постає з часу протинімецької

¹³³ Там само.

¹³⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 47/255 (10 VIII)

¹³⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 50/257 (13 VIII)

¹³⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 47/255 (10 VIII)

конспірації, а також те, що вона повністю підпорядковується АК. Відповідно, Комендант Округу Варшави «Монтер» стверджує, що посвідчення КВ повинні сприйматися як посвідчення АК¹³⁷. А. Бень стверджує, що КГ АК (Головне управління АК) без погодження з Делегатом Уряду створили КВ. Відповідно, Делегатура створила РКВ. Він також згадує, що КВ на початку повстання були забезпечені їжею та зброєю, коли РКВ не мали практично нічого¹³⁸. Інші автори, яких я наводив раніше, якщо і згадують РКВ, то лише опосередковано без жодних яскравих деталей.

Найчастіше серед усіх владних структур, які були мною подані, зустрічаються вже згадані Делегатури. Вони були різними. До прикладу, Районні Делегатури або ж Делегатура Уряду тощо. Про їхній поділ та підпорядкування буде згадано трохи згодом. Про ці формування в номерах газети було згадано принаймні 4 рази: в номері 51/259 від 14 серпня¹³⁹, в номері 61/269 від 24 серпня¹⁴⁰, в номері 63/271 від 26 серпня¹⁴¹ та в номері 98/306 від 30 вересня¹⁴². В першому зі зазначених номерів Районним Делегатурам присвячено невеличку статтю під назвою «Делегатури районні працюють». В ній йдеться про брифінг делегатів трьох районів, який відбувся в Департаменті Внутрішніх Справ. У цьому брифінгу йшлося про те, що у всіх трьох районах зміцнили протиповітряну та протипожежну оборону, а також про надання житла тим, хто втратив його внаслідок пожеж; харчування осіб, які не мають засобів для життя. Також було поставлено декілька завдань: працювати над забезпеченням людей роботою, дослідити роботу суспільних кухонь через збільшення видатків на них, а також розширити харчування осіб, які мають на це потребу¹⁴³. В другому зі зазначених номерів «Бюлетину» коротко згадано про те, що в одному з кінотеатрів відбулися збори людей, які

¹³⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 50/257 (13 VIII)

¹³⁸ Ludność cywilna w powstaniu warszawskim. T. I. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974, s. 52.

¹³⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)

¹⁴⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 61/269 (24 VIII)

¹⁴¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 63/271 (26 VIII)

¹⁴² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 98/306 (30 IX)

¹⁴³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)

втрапили житло внаслідок пожеж. На цьому зібранні представник Районної Делегатури запевнив людей, що вони зроблять все можливе, аби їм допомогти¹⁴⁴. В третьому номері коротко йдеться про Делегатури Середмістя. В оголошенні йдеться про те, що район Делегатури Середмістя поділений на 10 ділянок, 4 з яких є прифронтовими. В цьому районі мешкали на той момент 10500 осіб та 9500 переселенців, з яких 260 дітей до 3 років¹⁴⁵. В четвертому випуску йдеться про коротке оголошення в якому Районна Делегатура Уряду в Варшаві-Полудне шукає велику кількість спеціалістів, у тому числі механіків, слюсарів, ковалів і т.д., щоб зголоситися до бюро будівництва колодязів¹⁴⁶. Й. Хансен в своїй праці подає схему, за якою відбувався поділ Делегатури Уряду. Внизу по ієрархії після Делегатури Уряду йде Делегатура Обводу, далі Делегатура Району, далі коменданти будинків та блоків (утворення з декількох будинків), а за ними самі будинкові комітети та блокові OPL¹⁴⁷. Відповідно найбільше уваги в «Бюлетині» присвячено саме Районним Делегатурам. Й. Хансен також зазначає, що ситуація з адміністративним поділом не була однаковою у всіх районах Варшави. До прикладу, в Середмісті було 4 Районних Делегатури, в Старому Місті важкі умови ускладнили створення тривалої адміністрації, а на Мокотові та Чернякові з'явилися подібні форми адміністрації, проте незалежні¹⁴⁸. Також варто звернути увагу на сам склад Районної Делегатури. Вона складалася з таких відділів: Головного, Відділу Безпеки, Відділу Протиповітряної Оборони та OPL, Відділу організації діяльності на благо міста, відділів харчування, здоров'я, житлового відділу, суспільної опіки, технічного відділу, інформації та пропаганди, промисловості¹⁴⁹ тощо. Делегатура Уряду також мала свій окремий пресовий орган – щоденник «Rzeczpospolita»¹⁵⁰, про який вже було

¹⁴⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 61/269 (24 VIII)

¹⁴⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 63/271 (26 VIII)

¹⁴⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 98/306 (30 IX)

¹⁴⁷ Hanson J. K. M. Nadludzkiej poddani próbie. Ludność cywilna Warszawy w powstaniu 1944 r. Warszawa : Czytelnik, 2004, s. 164.

¹⁴⁸ Ibid, s. 164.

¹⁴⁹ Ibid, s. 167.

¹⁵⁰ Ludność cywilna w powstaniu warszawskim. T. I. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974, s. 64.

згадано раніше.

Цілком логічно згадати й будинкові комітети, що підпорядковувалися Районній Делегатурі. Будинкові комітети в «Biuletyn Informacyjny» згадані лише в одному номері (безпосередньо) – 69/277 від першого вересня¹⁵¹. В ньому двічі зазначається про будинкові комітети. Одна замітка доволі коротка й інформує про те, що цивільна влада доручила будинковим комітетам випічку хліба. Там також вказаний розрахунок, що з 1 кг муки виходить 1.2-1.3 кг хліба. Інша згадка непряма й міститься в статті про «команди праці» («дружини праці»). В статті згадано їхню важливість, а також містяться умови, за якими люди мають до них долучатися. Таким чином, всі чоловіки від 17 до 40 років, які не мають хворіб, мають долучитися до «команд праці». Цей процес має організувати та контролювати цивільна влада, в тому числі й будинкові комітети¹⁵². Часто в літературі також згадується комітети блоків. Це ті ж комітети, проте декількох будинків, що об'єднані в блок. А. Цубала відзначає те, що багато людей працювало в будинкових та блокових комітетах. Чоловіки працювали в межах OPL або «команд праці», а жінки працювали на кухнях, швальнях, пральнях тощо¹⁵³.

В номерах «Biuletyn Informacyjny» 62/270 від 25 серпня¹⁵⁴ та 63/271 від 26 серпня¹⁵⁵ згадано RGO (Rada Główna Opiekuńcza) (Головна Опікунська Рада), а зокрема, її комітети (згадується частіше). В першому номері згадано про 41 пункт харчування в районі Делегатури Полудне для евакуйованих та людей, які втратили житло через пожежі. 18 з таких пунктів займалася саме RGO, харчуючи 4000 цивільних осіб¹⁵⁶. В другому зі зазначених номерів згадується про те, що RGO разом з харцерами збирають жири, цукор та

¹⁵¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 69/277 (1 IX)

¹⁵² Там само.

¹⁵³ A. Cabała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 97.

¹⁵⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 62/270 (25 VIII)

¹⁵⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 63/271 (26 VIII)

¹⁵⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 62/270 (25 VIII)

добавки для годуючих мам та немовлят в дільниці Полудне¹⁵⁷. Про RGO згадує лише А. Цубала. Відповідно, вона зазначає, що Головна Опікунча Рада допомагала бездомним, утікачам, тим, в кого пожежі знищили будинки тощо¹⁵⁸. А. Цубала також подає трохи цифр про діяльність RGO. До прикладу, тільки в Середмісті вони знайшли помешкання для 2740 осіб. Ще 1000 осіб вони забезпечили нічліг в одному з 4 сховищ¹⁵⁹.

В контексті RGO та OPL варто згадати номер «Бюлетину» 46/254 від 9 серпня¹⁶⁰. В ньому на с. 2 розміщено статтю «Суспільна допомога та самодопомога після нальотів». В цій статті вказано те, що OPL (зокрема, будинкові та блокові коменданти) мають допомогти людям, які залишилися «без даху» та «без хлібу». Зокрема, OPL була зобов'язана забезпечити харчування, організувати кухні для приготування їжі, а також опікуватися тими, хто залишилися без домівок. За приклад подається один з пунктів, який вже був організований, на одній з колишніх кухонь RGO¹⁶¹.

У номері «Бюлетина» 73/281 датованим 5 вересня згадується орган влади RJN (Rada Jedności Narodowej)¹⁶². У випуску вийшла коротка замітка «Працьовитий день RJN», в якій було згадано про роботу цього органу¹⁶³. RJN була політичним органом Польської підпільної держави¹⁶⁴. Тому вона особливо не стосується адміністрації саме повстанської Варшави.

Важливою частиною повсякдення є Спеціальний Військовий Суд. В «Бюлетині» діяльність військового суду згадана 5 разів. Вперше це відбулося у номері 48/256 від 11 серпня¹⁶⁵. Наступні номери, де також згаданий

¹⁵⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 63/271 (26 VIII)

¹⁵⁸ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 107.

¹⁵⁹ Ibid., c. 110.

¹⁶⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 46/254 (9 VIII)

¹⁶¹ Там само.

¹⁶² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 73/281 (5 IX)

¹⁶³ Там само.

¹⁶⁴ Rada Jedności Narodowej (RJN) | Wirtualny Sztetl. Wirtualny Sztetl | Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN. URL: <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/rada-jednosci-narodowej-rjn> (date of access: 13.06.2022).

¹⁶⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 48/256 (11 VIII)

військовий суд – номер 53/261 від 16 серпня¹⁶⁶, номер 57/265 від 20 серпня¹⁶⁷, номер 59/267 від 22 серпня¹⁶⁸ та номер 97/305 від 29 вересня¹⁶⁹. Також варто взяти до уваги номер 35/242 від 2 серпня (перший повстанський номер «Бюлетину»). В ньому Комендант Столичного округу АК видає наказ, один з пунктів якого зазначає, що забороняються будь-які самосуди¹⁷⁰. Що ж стосується Військового Суду, то в першому зі зазначених номерів (48/256) йдеться про те, що Спеціальний Військовий Суд займається своєю діяльністю. В короткій замітці йдеться про те, що на основі статті 55 Кримінального Кодексу Варшави З. Пстроху було винесено смертну кару за те, що він погрожував гранатою біля офіцера, який інформував його про походження крадених речей. Також до смертної кари на основі статті 34 Кримінального Кодексу Варшави було засуджено Міхала Середюка, який в 1941 році перейшов на сторону німців¹⁷¹. В другому зі зазначених випусків, що стосуються Військового Суду (53/261) більш широко описані вироки обвинуваченим. Таким чином, на смертну кару було засуджено Зоф'ю Галіну Кутину, Аліцію Камінську, Генрику Камінську та Ядвігу Кшижановську за співпрацю з німцями під час повстання, а також крадіжку майна. За зловживанням службовим становищем, яке було використано для крадіжки продуктів харчування з магазину було засуджено на смерть поручника Мечислава Нероновіча-Шпілевського та Павла Туркевіча. За крадіжку автомобіля, машинки до писання, а також «декілька метрів матеріалів дамських» (ймовірно, декілька метрів тканини) на смертну кару було також засуджено солдата АК Генрика Пшебоевського. Польських громадян Стефана Прощінського, Йежи-Гжегожа Кузіва та Генрика Петца, які вступили на німецьку службу та взяли участь у військових діях проти Варшавського

¹⁶⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 53/261 (16 VIII)

¹⁶⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 57/265 (20 VIII)

¹⁶⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 59/267 (22 VIII)

¹⁶⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 97/305 (29 IX)

¹⁷⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 35/242 (2 VIII)

¹⁷¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 48/256 (11 VIII)

Повстання, також було засуджено на смерть¹⁷². У третьому зі зазначених номерів (57/265) зазначено наказ Коменданта Варшавського Округу АК про те, що солдати, які зловживають алкоголем, будуть піддані Військовому Суду¹⁷³. В четвертому зі зазначених номерів (59/267) зазначено три вироки Спеціального Військового Суду. Всі три – вироки на смертну кару. Зокрема, Маріанну Шулік було засуджено через те, що вона вимагала гроші від солдата АК, погрожуючи донесенням в Гестапо; Тадеуша Колачковського було засуджено через те, що він був донощиком Гестапо; Людвіка Ейненекля було засуджено через те, що в 1940 році перейшов на сторону німців тощо¹⁷⁴. В остатньому зі зазначених номерів (97/305) також йдеться про вироки Спеціального Військового суду. Зокрема, Казимира Бжеховського, Едварда-Генрика Черманського, Яна-Ришарда Кочішевського було засуджено на смертну кару за те, що вони привласнили собі певні золоті предмети. Вацлава Белавського було засуджено на смертну кару за те, що діяв на користь німців, будучи одним з особистих охоронців варшавського губернатора. Ігнація Бахурського було засуджено на смертну кару за те, що він оприявнив державні таємниці в період з 1920 по 1939 рік німецькому військовому штабу, а також за те, що в період з 1939 по 1944 видав німцям польських незалежних діячів. Поручника Зигмунта Косинського було засуджено на смертну кару за те, що він здезертирував з позицій. Підпоручника «Стасяка» було засуджено на смертну кару за те, що він в серпні 1944 року привласнював собі депозити затриманих осіб¹⁷⁵. А. Цубала зазначає, що під час повстання існував цивільний суд та військовий суд¹⁷⁶. Н. Дейвіс же зазначає, що суди діяли ще за часів Польської Підпільної Держави. Відповідно, він також згадує Цивільний Спеціальний Суд, який діяв у складі Делегатури Уряду та Військовий

¹⁷² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 53/261 (16 VIII)

¹⁷³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 57/265 (20 VIII)

¹⁷⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 59/267 (22 VIII)

¹⁷⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 97/305 (29 IX)

¹⁷⁶ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 90.

Спеціальний Суд, що підпорядковувався АК¹⁷⁷. Відповідно в «Бюлетині» видано вирок лише Спеціального Військового Суду, що можна пояснити тим, що сам «Biuletyn Informacyjny» був органом преси саме ВР КГ АК. Хоча, це лише моя гіпотеза.

В номері «Бюлетина» 40/247 від 4 серпня читача знайомлять з організацією PŻ (Pomóc Żołnierzowi), яку часто в тексті будуть називати «Пежеткі» («Peżetki»)¹⁷⁸. В короткій замітці цього номера сказано, що «Пежеткі» інтенсивно працюють над пошуком провіанту, бігають під кулями, аби донести їжу та пресу солдатам тощо. Вони також працювали над створенням своїх імпровізованих господ (прифронтові кухні) для солдатів. Варто зауважити, що це була жіноча організація¹⁷⁹. Окрім цього номера, «Пежеткі» згадані ще в 3 публікаціях: в номері 42/249 датованим 5 серпня¹⁸⁰, в номері 51/259 датованим 14 серпня¹⁸¹ та в номері 82/290 датованим 14 вересня¹⁸². В номері 42/249 згадано те, як «Пежеткі» опікуються солдатами: готують їжу та розносять її воякам. Згадано це на прикладі пані Касі, яка організувала пункт збору продуктів та саме приготування їжі¹⁸³. В номері 51/259 описано одну з господ «Пежеток». У повстанській Варшаві на той момент було 10 господ, відповідно ще одна відкрилася в колишній кав'ярні «Musabella». Представники «Бюлетину», які завітали до цієї господи, зазначають про хорошу атмосферу всередині та про співання пісень в ній¹⁸⁴. В номері 82/290 згадується про те, що шпиталю бракує харчів. Відповідно, «Пежеткі» будуть обходити помешкання людей, аби зібрати трохи їжі для поранених в шпиталю¹⁸⁵. Анастасія Бродзяк, яка була однією з «пежеток» згадує про те, що там де, працювали «пежеткі», називалося «господою». В

¹⁷⁷ Davies Norman. Powstanie 44, s. 270.

¹⁷⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 40/247 (4 VIII)

¹⁷⁹ Там само.

¹⁸⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 42/249 (5 VIII)

¹⁸¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)

¹⁸² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 82/290 (14 IX)

¹⁸³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 42/249 (5 VIII)

¹⁸⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)

¹⁸⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 82/290 (14 IX)

Англиї це були фронтові їдальні, а у Варшаві – «господи». Вона також зазначає, що «пежетки» виконували різні функції. Зокрема, окрім вже вище згаданого приготування їжі, збору продуктів, організування «господ», вони також займалися чергуваннями в шпиталях¹⁸⁶. Багато про діяльність «пежеток» в своїй праці пише А. Цубала, що бере до уваги багато свідчень очевидців. Зокрема, і свідчення тієї ж А. Бродзяк.

Інша жіноча організація, що згадана в «Biuletyn Informacyjny» – це WSK (Wojskowa Służba Kobiet). Організацію згадано в трьох номерах «Бюлетина»: в номері 49/257 від 12 серпня¹⁸⁷, в номері 51/259 від 14 серпня¹⁸⁸ та в номері 52/260 від 15 серпня¹⁸⁹. В першому зі зазначених випусків WSK присвячено невеличку статтю. В ній йдеться про те, що жінки також беруть участь у військових діях, а також те, що вони мають такі ж права і обов'язки як і чоловіки. В статті також зазначено розпорядження президента РП від 1943, яке дозволяє жінкам брати участь у військових діях. Також було згадано про певний бойовий іспит, який зараз складають жінки, в тому числі й WSK¹⁹⁰. В другому зі зазначених випусків згадується про створення WSK місць для миття солдатів АК, а також пральні та швальні¹⁹¹. В останньому зі зазначених номерів йде мова про жінок-членкинь WSK, які стали ними ще до повстання. В такому разі вони були зобов'язані одягати біло-червону пов'язку на руку. Жінки, які ж хотіли приєднатися до військових дій, мали спершу звернутися до Офісу WSK. Носіння пов'язки, без відповідних на те умов, було заборонене¹⁹². Про WSK згадує й А. Цубала. Вона зазначає, що жінки, які були згруповані в WSK, складали 1/7 всіх солдатів АК. Жінки WSK керували санітарними пунктами, підтримували зв'язок та харчування, навіть формували

¹⁸⁶ Archiwum Historii Mówionej - Anastazja Brodziak. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/anastazja-brodziak,419.html> (date of access: 13.06.2022).

¹⁸⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 49/257 (12 VIII)

¹⁸⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)

¹⁸⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 52/260 (15 VIII)

¹⁹⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 49/257 (12 VIII)

¹⁹¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)

¹⁹² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 52/260 (15 VIII)

деякі бойові взводи. В Середмісті вони мали 46 санітарних пунктів та понад 50 кухонь з персоналом, який перевищував 500 осіб. До складу WSK брали всіх жінок у віці від 14 до 60 років¹⁹³.

У номері 54/262 від 17 серпня згадано про WSS (Wojskowa Służba Społeczno-Informacyjna)¹⁹⁴. В статті, що присвячується цій службі коротко згадано її роль, повноваження та діяльність під час Варшавського повстання. Їхнім завданням було підтримання та будівництво зв'язку між військовими та цивільними. Ця служба вислуховувала запити і питання цивільних та старалася на них відповісти. WSS також займалися будівництвом барикад, доставляла харчі та ліки, розвозила одяг тощо¹⁹⁵. А. Цубала зазначає, що WSS проводила різноманітні запити, аби зібрати інформацію про матерів, які потребують допомоги. Відповідно, завдяки їхній роботі, вони отримували допомогу у вигляді харчів¹⁹⁶. Якщо підсумувати, то WSS можна назвати містком між різними організаціями (що цивільної влади, що військової) та мешканцями, які потребували допомоги.

Варто звернути увагу й на Червоний Хрест. Організацію згадано в трьох номерах «Бюлетину». В першому з них – 44/260 від 7 серпня, йдеться про шпиталь, який все одно обстріляли німці, попри прапор Червоного Хреста, який розвівався на ньому. Також в статті зазначено, що Червоний Хрест можна назвати символом героїзму¹⁹⁷. У номері 77/285 від 9 вересня, що важливо, вперше було згадано про вихід цивільного населення з місць, які бомбардувалися німцями. Цей вихід населення був організований саме Червоним Хрестом і мав відбутися в той же день від 6 до 8 ранку¹⁹⁸. Червоний Хрест також був згаданий в номері 100/308 від 2 жовтня¹⁹⁹. В ньому йдеться

¹⁹³ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 349-350.

¹⁹⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 54/262 (17 VIII)

¹⁹⁵ Там само.

¹⁹⁶ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 117.

¹⁹⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 44/260 (7 VIII)

¹⁹⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 77/285 (9 IX)

¹⁹⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 100/308 (2 X)

про евакуацію цивільного населення, яка, на той момент, продовжувалася. Влада закликає в статті евакуюватися. Щодо евакуації хворих та ранених, то ними мав займатися Польський Червоний Хрест, який мав на це спеціальне розпорядження²⁰⁰. Детальніше про евакуацію цивільного населення з Варшави буде йтися в наступному підрозділі.

Останньою організацією, що буде описана в цьому підрозділі, стануть харцежи та їхня наймолодша група – завішаці, а також про орган, який був створений першими – Польову Пошту. Розпочнемо з діяльності харцерів, що не пов'язана з Польовою Поштою. Така діяльність згадана у двох номерах «Бюлетину»: в номері 42/249 від 5 серпня²⁰¹ та в номері 63/271 від 26 серпня²⁰². У першому з них харцерам присвячена велика стаття з назвою «Харцеже в боротьбі». В ній зазначається, що на одній з ділянок Волі воюють декілька батальйонів, що здебільшого складаються з харцерів²⁰³. В другому з номерів згадано, що харцерство разом з комітетами RGO будуть займатися збором жирів, цукру та добавок для мам, що годують немовлят, на Полудню²⁰⁴. В номері «Бюлетину» 47/255 від 10 серпня згадано завішаців та створення Польової Пошти (ще на той момент Харцерської)²⁰⁵. Щодо завішаців, то в маленькому повідомленні просто згадано про їхній збір та комунікацію з їхніми інструкторами. Щодо пошти, то в повідомленні сказано, що Пошта Харцерська працює вже 3 дні. Вона призначена як для цивільних, так і для військових. На кожній поштової скринці була інструкція щодо того, як саме користуватися поштою та писати листи²⁰⁶. Виключно самої пошти стосуються ще три номери «Бюлетину». В першому з них, номері 49/257 від 12 серпня, зазначено, що Польова Пошта, яка була організована харцерами, з дня на день розширює свою діяльність²⁰⁷. В другому з цих номерів, 50/257 від 13 серпня,

²⁰⁰ Там само.

²⁰¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 42/249 (5 VIII)

²⁰² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 63/271 (26 VIII)

²⁰³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 42/249 (5 VIII)

²⁰⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 63/271 (26 VIII)

²⁰⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 47/255 (10 VIII)

²⁰⁶ Там само.

²⁰⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 49/257 (12 VIII)

ззначається інструкція як саме писати листи²⁰⁸. Відповідно до неї, люди не повинні були писати листи дуже часто, вони також були зобов'язані писати виразно, кількість слів у листі не мала перевищувати 25 слів. Сама кореспонденція піддавалася військовій цензурі, у листах не можна було вказувати жодних новин військового характеру²⁰⁹. В номері 51/259 від 14 серпня згадується про розвиток Польової Пошти²¹⁰. В невеличкій замітці згадано кількість листів, що збільшується, а також зазначають, аби люди притримувалися інструкцій, що були згадані раніше. Відповідно, листи, які не будуть їй відповідати, будуть знищені²¹¹.

Тільки в серпні харцежи доставили 166 000 листів²¹². Сама польова пошта була створена 2 серпня в Середмісті-Полудне. Листи ж відправлялися без жодних поштових оплат, хоча була характерна добровільна оплата у вигляді харчування, книжок тощо. Кількість листів на день коливалася від 3 до 6 тисяч. Спершу на листах не було жодних написів. Проте, вже згодом з'явився напис «Poczta harcerska». Вже згодом, у вересні пошта була приєднана до АК і змінила назву на «Польову»²¹³. Розповсюдженням же листів займалася завішати – хлопчики віком 12-14 років²¹⁴. М.Т. Вуйцюк, який досліджує пласт кореспонденції під час повстання та саме повсякдення в них, детально описує всі аспекти побуту та повсякденного життя, які можна було передати словами. Він, зокрема, зазначає, що самі листи були доволі фрагментарними, проте становлять велику цінність антропологам та історикам, що вивчають повсякдення через те, що писалися наживо з подіями повстання²¹⁵.

²⁰⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 50/257 (13 VIII)

²⁰⁹ Там само.

²¹⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)

²¹¹ Там само.

²¹² Historia bez cenzury. Głód, brud i wesela – codzienność podczas PW. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс] / Historia bez cenzury – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=ETuA8KK5LQ>.

²¹³ Z. Bokiewicz, Harcerska Poczta Polowa w Powstaniu Warszawskim 1944. Polish Resistance in WW2 - Armia Krajowa - Die Polnische Heimatarmee - La Resistance Polonaise. URL: <http://www.polishresistance-ak.org/11%20Artykul.htm> (date of access: 02.06.2022).

²¹⁴ Wójciuk M. T. Codzienność w korespondencji prywatnej Powstania Warszawskiego - Digital Repository of Scientific Institutes. Homepage - Digital Repository of Scientific Institutes. URL: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=59734> (date of access: 02.06.2022).

²¹⁵ Ibid.

Підсумовуючи все вище написане, можна дійти висновку, що, незважаючи на те, що бойові дії під час повстання становили чималу загрозу існуванню самій Варшаві, її мешканцям та архітектурі, цивільна влада в місті була організована дуже добре, відповідаючи на більшість потреб та запитів, що виникала. Система адміністрації була доволі продуманою, охоплюючи всі аспекти життя. Деякі органи влади охоплювали функції ще окупаційних органів влади (ОРЛ, Районні Делегатури замість старостатів). Також з'являлися нові органи влади. Хоча варто відмітити, що часом траплялися різноманітні конфлікти та неузгодження. Відповідно, певні процеси з Делегатурою Уряду та АК щодо РКВ та КВ можна назвати доволі напруженими. Щодо організацій, то варто відмітити, що вони з'являлися або ж проводили свою діяльність (ті, що вже існували) з огляду на проблеми, що виникали. До прикладу, діяльність тих же ОРЛ щодо пожеж або ж діяльність «пежеток» щодо проблем з харчуванням тощо. Попри все зазначене, варто відмітити, що, окрім зазначених органів влади та організацій, в повсякденному житті брали участь й інші, проте їх згадано в «Biuletyn Informacyjny» не було. Не виключений й ймовірний пропуск декількох організацій, адже їхній пошук відбувався мною механічно, а не через пошук, адже матеріали газет було подано в архіві сканами, а не текстом, що дещо ускладнило процес і могло мати свій вплив на деякі механічні помилки. Сподіваюся, що таких немає або ж вони незначні.

2.3. Повсякдення

Аналізуючи повсякдення на основі газети «Biuletyn Informacyjny», можна натрапити на доволі цікаві моменти. Окрім згадок про проблеми з їжею, водою, медикаментами і т.д. (що й зрозуміло, зважаючи на загрози повсякденню, які вже були описані), можна помітити матеріали, які не трапляються часто і несуть унікальний характер, адже об'єднати їх до якоїсь підгрупи, як от до проблем з їжею або водою, просто неможливо. В цьому

підрозділі будуть описані всі матеріали «Бюлетину», що пов'язані з повсякденним життям. Загалом же прямо або опосередковано тему повсякдення згадано в 53 випусках газети. Що цікаво, теми, що пов'язані з повсякденним життям (включаючи органи влади та організації в попередньому підрозділі) дуже рідко подавалися на перших сторінках газети. Здебільшого, це траплялося на другій сторінці, а коли газета було обсягом в 4 сторінки, то час від часу на 3-ій та 4-ій сторінці відповідно. Самі теми будуть подані групами. Тобто, умовні проблеми з водою будуть подані разом, а не окремо. Там, де це зробити буде неможливо (тобто, унікальні теми, які зустрічаються лише раз), будуть подані окремо наприкінці підрозділу.

Мабуть, однією з найбільш поширених тем повсякденного життя, є їжа та харчування. Вперше тему харчування згадано в номері 36/243 від 2 серпня. В ньому опосередковано сказано, що цивільне населення співпрацює з військовими, аби забезпечити солдатів АК їжею. Важливо, що це згадується в доволі хорошому тоні, адже жодних проблем з харчуванням на початок повстання ще не було²¹⁶. В номері 38/245 також згадано, що АК повністю забезпечені що харчуванням, що одягом. В цьому ж номері на с.3 згадано про дітей, які допомагають повстанцям, підносячи їм на передову їжу та бензин²¹⁷. У випуску «Biuletyn Informacyjny» 42/249 від 5 серпня йдеться про вже згаданих «пежеток» та їхню роботу. В ній, зокрема, згадується пані Кася, що організувала збір продуктів та приготування їжі. Завдяки цьому, три компанії солдатів АК дістали гарячу каву, суп та свіжоспечений хліб. Вояки також дістали сигарети та навіть цукерки²¹⁸. В номері 43/250 від 6 серпня подане звернення Коменданта Варшавського Округу АК «Монтера». В ньому він закликає цивільних допомагати повстанцям і з харчуванням (хоча згадує і про санітарні умови, й про гігієну та інше, про що згодом)²¹⁹. Безпосередньо ці номери «Бюлетину» стосуються їжі лише в плані забезпечення нею солдатів

²¹⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 36/243 (2 VIII), dodatek nadzwyczajny

²¹⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 38/245 (3 VIII)

²¹⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 42/249 (5 VIII)

²¹⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 43/250 (6 VIII)

АК. Більше того, в них не йдеться про те, що у Варшаві є якісь проблеми з їжею. В цьому контексті показовим є випуск «Бюлетину» 44/260 від 7 серпня²²⁰. В ньому вперше було згадано про те, що в місті є/будуть проблеми з їжею. Зокрема, в невеличкій замітці сказано про те, що система постачання продовольства до Варшави порушена. Відповідно, довіз їжі до міста практично не існував. В замітці також вказано, що Делегат 6 Округу розуміє проблему з харчуванням. Саме тому він запобігає розкраданню запасів їжі у магазинах та на складах. Відповідно, Округ має в своїй наявності 70 тон житньої муки, 10 тон пшеничної муки та велику кількість мармеладу, які підуть на харчування солдатам АК та цивільним службам. Варто також зауважити, що в цьому номері в контексті харчування згадані не лише солдати АК, а й хтось інший²²¹. У номері 46/254 від 9 серпня згадано про людей, які залишилися без хліба та без даху. Відповідно, їхнім харчуванням та опікою мала зайнятися ОРЛ. Це перше згадка в «Бюлетині» проблем з харчуванням, які виникли серед цивільного населення²²². В номері 49/257 від 12 серпня йдеться про те, аби населення берегло консерви. Перехід до них, що зазначається в замітці, передчасний. Так, як ще була в наявності вода, рекомендували готувати каші, кльоцки, фасолю, горох тощо. Відповідно, хліб, сухарі та консерви закликали берегти до часу, коли не буде вистачати води²²³. У випуску «Бюлетина» 50/257 від 13 серпня надруковано статтю з назвою «Небезпека голоду буде рости»²²⁴. В ній стверджується, що приватні запаси людей поволі вичерпуються. Також згадано про те, що Делегатура Середмістя організувала 2 кухні для 1000 переселенців та людей, що втратили житло внаслідок пожеж. Також Делегат Середмістя видав розпорядження, аби кожен дім видав список продуктів, які в них є. Тим, кому бракують, будуть допомагати. Хліб же в Середмісті будуть видавати за картками²²⁵. В номері

²²⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 44/260 (7 VIII)

²²¹ Там само.

²²² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 46/254 (9 VIII)

²²³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 49/257 (12 VIII)

²²⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 50/257 (13 VIII)

²²⁵ Там само.

54/262 від 17 серпня згадується про те, як RGO забезпечує людей, які втратили домівки, супами²²⁶. Таким чином, 10 серпня було видано 300 порцій супу, 11 серпня вже 1500 порцій, 12 серпня – 3000 порцій, 13 серпня – 3500 порцій, 14 серпня – 6000 порцій тощо. В цьому ж номері згадується про те, аби населення робило термостати для доготовування їжі, аби економити електроенергію. В замітці також вказано інструкцію, як це зробити самостійно²²⁷. У випуску «Бюлетину» 58/266 від 21 серпня йдеться про дві замітки щодо їжі²²⁸. В першій з них йдеться про те, що військова влада ділиться їжею з цивільними. Зокрема, Районним Делегатурам в Середмісті виділили 2300 кг жиру та 500 кг цукру. Те ж саме отримала й південна частина міста. Також для цивільного населення щодня випікалося 2000 кг хліба Військовою пекарнею Бернатовіча. Для дітей військова влада виділила 50 кг «саго» (штучна крупа з крохмалю), а також 4000 кг штучного меду. Наймолодшим також виділили шоколадні пасти «Овомальтіни» та молоко в порошок. Військова влада також забезпечувала їжею цивільні шпиталі та дитячий шпиталь. В іншій замітці повідомляється про те, що транспорт їжі можливий лише завдяки пішим колонам. Тому, людей закликають до них приєднуватися, якщо вони не беруть безпосередньої участі в повстанні²²⁹. В номері 59/267 від 22 серпня відбувається доволі цікава річ²³⁰. «Biuletyn Informacyjny» публікує певні тези про їжу, що були опубліковані раніше в «Robotnik» (преса PPS). Зокрема, в них стверджується, що кожен повинен хоча б раз харчуватися на день, а також те, що існуюча мережа публічних кухонь не є достатньою. Відповідно, аби забезпечити їжею всіх, хто цього потребує, в «Роботніку» пропонують зібрати всі запаси їжі, що містяться на терені повстанської Варшави²³¹. В номері 62/270 від 25 серпня йде річ про вже вище згадану RGO, яка загалом з переліку 41 пункту Делегатури Полудне, які забезпечували харчуванням людей, опікувалися 18 з них, надаючи

²²⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 54/262 (17 VIII)

²²⁷ Там само.

²²⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 58/266 (21 VIII)

²²⁹ Там само.

²³⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 59/267 (22 VIII)

²³¹ Там само.

харчування 4000 цивільним. Загалом допомога надавалася 10000 цивільним²³². У випуску 63/271 від 26 серпня йдеться про те, що харцери та RGO разом займалися збором жирів, цукру та добавок для жінок, що годують, та немовлят. Також в цьому випуску зазначається, що на Полудню згодом відкриваються магазини з продуктами та предметами першої потреби²³³. Це, на мій погляд, звучить доволі дивно з огляду на заяви, що розміщувалися в газеті до того. У номері 64/272 від 27 серпня їжі присвячена ціла стаття, яка так і називається «Їжа»²³⁴. В ній йдеться про те, що тема їжі стала дуже важливою останнім часом. Не тільки через те, що продукти знайти стало важко, а й через справедливий розподіл тієї ж їжі. Відповідно, в статті піднято моральне питання розподілу їжі. Також коротко згадано про те, що військова влада віддала матерям, що годують, та дітям 3000 кг цукру²³⁵. В номері 69/277 від 1 вересня зазначено, що будинкові комітети мають організувати збір муки та випічку хліба²³⁶. В номері 71/239 від 3 вересня згадується те, що Комісар Цивільний, який організував своє бюро на Мокотові, спершу має зайнятися саме питаннями, пов'язаними з продовольством²³⁷. В подальшому питання їжі та продуктів згадані в контексті скидів їжі, амуніції та зброї союзниками через парашути, що я розгляну окремо.

Щодо питання продовольства багато згадано в літературі. Зокрема, А. Цубала зазначає, що за задумом керівництва, повстання не мало тривати довго. Саме тому, запасів їжі мало б вистачати на 3 дні активних бойових дій, максимум – тиждень²³⁸. Опісля ж, повстанці мали б здобувати провізію на німецьких гарнізонах при такій потребі²³⁹. Подальша потреба в харчуванні та забезпеченні водою таки виникнула, адже замість очікуваних декілька днів,

²³² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 62/270 (25 VIII)

²³³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 63/271 (26 VIII)

²³⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 64/272 (27 VIII)

²³⁵ Там само.

²³⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 69/277 (1 IX)

²³⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 71/279 (3 IX)

²³⁸ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 17.

²³⁹ Historia bez cenzury. Głód, brud i wesela – codzienność podczas PW. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс] / Historia bez cenzury – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=E7uA8KK5LQ>.

повстання тривало цілих 63 дні. В таких реаліях проблема забезпечення їжею та водою стала вкрай гострою, і зачепила не тільки повстанців, а й цивільне населення. Власне це й можна помітити, читаючи газету. Відтепер стає зрозуміло, чому цивільних так охоче закликали допомагати повстанцям в плані харчування.

Важливо й зрозуміти, чому саме виникла проблема з їжею та водою. Катажина Утрацька з Музею Варшавського Повстання зазначає, що під час вибуху повстання, місто стало цілковито відрізнаним від решти країни. Це, своєю чергою, створило проблеми з постачанням до Варшави продовольства²⁴⁰.

Єдиними районами, де принаймні існували хоча б якісь постачання продовольства, були Жолібож та Черняків, і то частково. Попри це, в деяких цивільних все ще були запаси з комор²⁴¹. Христина Белєвіч стверджує, що справи з харчуванням були доволі погані. Її колеги старалися принести «в кишенях» що могли: хоч якийсь фрукт або хліб. Харчувалися вони раз в день, і старалися спершу прогодувати поранених, а потім інших²⁴².

А. Цубала також зазначає, що продовольча ситуація різнилася серед районів Варшави. Наприклад, на Мокотуві ситуація була відносно доброю. Основні овочі та фрукти були в наявності, а також до половини серпня випікався хліб²⁴³. Про це також стверджує Володимир Станкевіч. За його словами, овочі брали з Мокотовського поля. З жита, яке перемелювалося в тутешніх млинах, готували патоку та супи. Загалом супи панували над іншими типами харчування. Каші, рис, цукор та навіть чай були в доступі. Також на

²⁴⁰ Ludność cywilna nie była przygotowana na to, że powstanie warszawskie będzie trwało tak długo [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1284896,ludnosc-cywilna-nie-byla-przygotowana-na-to-ze-powstanie-warszawskie-bedzie-trwalo-tak-dlugo.html>.

²⁴¹ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 17-18.

²⁴² Muzeum Powstania Warszawskiego. Krystyna Bielewicz, 2009. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HXHH8-pVOeE> (date of access: 31.05.2022).

²⁴³ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 19.

вахту часто приносили солодощі та печиво²⁴⁴. На Чернякові також були деякі запаси, зокрема великі запаси макаронів, різного варення, помідорового концентрату, а також алкоголю²⁴⁵. На Повіслі продовольчі запаси здебільшого були зосереджені на складах місцевого монастиря. Там, зокрема, знаходилися запаси цукру, муки, каші, макаронів, жиру, гороху, квасолі та варення. В цьому районі також випікався хліб²⁴⁶. На Жолібожі було багато присадибних ділянок, де вирощували овочі та фрукти, тому з ними проблем не було. Були також запаси цукру, муки та кави. Проте бракувало жирів, зокрема олії. Вже в другій половині вересня, коли голод у Варшаві став сильнішим (що помітно за згадками цієї теми в газеті), на Жолібож скидали радянські пакунки з провізією (якраз в цей час про них і з'являються свідчення, що буде подано пізніше)²⁴⁷. Володимир Станкевич згадує також про американські пакунки, що спадали парашутами (теж буде згадано пізніше)²⁴⁸. Найгіршою ситуація була в Середмісті. Через великий вплив людей з Охоти та Волі, прогодувати всіх було доволі важко. Більше того, запаси не були такими значними, як в інших районах. Подекуди, ситуація була вкрай важкою. А. Цубала надає свідчення очевидців про те, як люди з'їли все насіння з магазину, яке призначалося для висадження, а не для харчування²⁴⁹. Ситуацію з утікачами з Волі та Охоти також згадує й Ельжбета Плезцинська. Спершу запасів вистачало на всіх, проте згодом вони закінчилися і розпочався голод²⁵⁰. Щодо Старого Міста, то ситуація там спершу була доброю, проте з часом також погіршилася. Там також були присутні великі запаси алкоголю через велику кількість ресторанів

²⁴⁴ Archiwum Historii Mówionej - Ryszard Stankiewicz. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/ryszard-stankiewicz,2304.html> (date of access: 31.05.2022).

²⁴⁵ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 20.

²⁴⁶ Ibid., s. 21-23.

²⁴⁷ Ibid., s. 26-27.

²⁴⁸ Archiwum Historii Mówionej - Ryszard Stankiewicz. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/ryszard-stankiewicz,2304.html> (date of access: 31.05.2022).

²⁴⁹ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 23-25.

²⁵⁰ Archiwum Historii Mówionej - Elżbieta Pleszczyńska. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/elzbieta-pleszczyńska,3411.html> (date of access: 31.05.2022).

та закладів харчування²⁵¹. Зокрема, є спогади Ришарда Станкевіча, який згадує, що його тітка мала комору з продуктами, проте її розбило авіабомбою. Він також стверджує, що на Старому Місті практично не було що їсти²⁵².

Варто також згадати й про тогочасне «меню» повстанців. Спочатку вони харчувалися тричі на день, а вже згодом двічі. Як я вже згадував, сильно бракувало жирів та м'яса. Через брак останнього, повстанці та цивільні часто виловлювали собак та котів, з яких робили котлети та інші страви²⁵³. Очевидець повстання Адам Бенковські згадує, що не пам'ятає взагалі чи харчувався, але також пригадує про суп, в якому було повно хробаків та гусениць²⁵⁴. Популярними були й страви з муки, яку або пускали на воду, або смажили в жирі й додавали підсолоджувачі. Найчастіше – варення²⁵⁵. Найпопулярнішою стравою серед повстанців була так-звана «pluj-zura», яку готували з ячменю. Він був в достатній кількості з місцевої броварні. Здебільшого це складало основну теплу страву повстанців, проте і ячменю стало бракувати, через що в половині вересня запанував голод²⁵⁶. Цивільні також доволі часто підгодовували повстанців, виносячи їм їжу, цигарки та алкоголь. Також, були поширеними обмін різних цінностей на воду, їжу, та ті ж алкоголь і цигарки²⁵⁷. Ірена Барановська, свідок тих подій, згадує про те, як вони допомагали повстанцям. Пані Ірена стверджує, що, будучи дитиною під час повстання, вона носила повстанцям воду з соком у великому чайнику, що

²⁵¹ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 26-27.

²⁵² Archiwum Historii Mówionej - Ryszard Stankiewicz. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/ryszard-stankiewicz.2304.html> (date of access: 31.05.2022).

²⁵³ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 28-43.

²⁵⁴ Muzeum Powstania Warszawskiego. Adam Bieńkowski, 2009. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=0gNNy_2x3MA (date of access: 31.05.2022).

²⁵⁵ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy., s. 28-43.

²⁵⁶ Historia bez cenzury. Głód, brud i wesela – codzienność podczas PW. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс] / Historia bez cenzury – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=E7uA8KK5LQ>.

²⁵⁷ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 28-29.

готувала її мама²⁵⁸. Ще один свідок Войцех Росс стверджує, що через голод, в плані харчування не було жодної організації. Через це їжа здобувалася лише власною ініціативою²⁵⁹. Ось це надзвичайно цікаво, адже в газеті вказана абсолютно інша інформація.

Наступною важливою темою, яка об'єднає і їжу, і зброю – це скидання посилок радянськими та американськими військами над Варшавою. Таких скидів у «Biuletyn Informacyjny» згадано у 9 випусках (принаймні те, що стосується скидів безпосередньо). Вперше інформація про них появляється у випуску 44/260 від 7 серпня²⁶⁰. У номері 80/288 від 12 вересня згадано, що в ніч з 10 на 11 вересня радянські війська скинули з літаків зброю та санітарні матеріали. Самі скиди не були великими²⁶¹. В номері 83/291 від 15 вересня також згадуються радянські скиди боєприпасів, зброї та їжі²⁶². Що цікаво, радянські війська також зі всім скинули «вітальні листівки від Червоної Армії». Що більш цікаво, в замітці йдеться про те, що більшість їжі, що була скинута радянською армією, була отруєна. Це підтверджує лікарська експертиза. Щоправда, в «Бюлетині» пояснюють це тим, що це могла бути німецька провокація, адже перехопивши ці скиди, вони могли отруїти їжу²⁶³. Певності щодо цього немає. У випуску 84/292 від 16 вересня йдеться про те, що в ніч на 15 вересня відбувалися значні скиди зброї, боєприпасів та їжі радянською армією²⁶⁴. Вони також скидали містянам Варшави листівки з питаннями про те, що саме було потрібно мешканцям. Відповідно до того, що було потрібно, вони мали про це просигналізувати різними способами, які, на жаль, не описані в замітці²⁶⁵. У номері 85/293 від 17 вересня також йдеться про

²⁵⁸ Muzeum Powstania Warszawskiego. Irena Baranowska (z domu Żurawska), 2009. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4BN2L18rg9k> (date of access: 31.05.2022).

²⁵⁹ Archiwum Historii Mówionej - Wojciech Ross. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wojciech-ross,259.html> (date of access: 31.05.2022).

²⁶⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 44/260 (7 VIII)

²⁶¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 80/288 (12 IX)

²⁶² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 83/291 (15 IX)

²⁶³ Там само.

²⁶⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 84/292 (16 IX)

²⁶⁵ Там само.

те, що скиди їжі та амуніції тривають. Задля того, аби ці посилки не дісталися повстанцям, німці били по них артилерією²⁶⁶. В номері 87/295 від 19 вересня згадано про американські скиди²⁶⁷. В короткій замітці йдеться про те, що близько 14-ої години 18 вересня близько 70 американських літаків здійснювали скиди кількасот ящиків. На жаль, багато з них потрапили до німців. Проте саме видовище викликало ентузіазм в місцевого населення²⁶⁸. У випусках «Бюлетина» 92/300 від 24 вересня²⁶⁹ та 95/303 від 27 вересня²⁷⁰ йдеться про те, що радянські скиди амуніції та їжі надалі тривають. Також згадано, що від 13 вересня було відправлено близько 300 тон амуніції та їжі. Про це повідомляє московське радіо²⁷¹. Випуск 98/306 від 30 вересня став останнім, де згадуються скиди провізії²⁷². Цей випуск в цьому контексті є доволі цікавим. В ньому, за традицією, згадано, що відбувся скид амуніції та їжі в ніч з 28 на 29 вересня. Зазначено також, що певна частина цих пакунків потрапила до німців. Проте дуже цікаві останні слова цієї замітки. В них йдеться про протидію шкідникам, які стараються нажитися на скидах їжі. До цього таких повідомлень не зустрічалося²⁷³. Якщо підсумувати, то скиди амуніції, зброї та їжі було згадано в номерах «Бюлетину» від 12 до 30 вересня, що означає, що приблизно саме в цьому періоді часу вони й відбувалися (мінус 1-2 дні, адже повідомлялося завжди з затримкою). Також, здебільшого такі скиди виконували радянські війська, американські війська ж виконали такі скиди лише одного разу. Це можна пояснити тим, що Й. Сталін забороняв союзникам використовувати радянські летовища для таких скидів.

Важливою проблемою, що виникла під час повстання, був доступ повстанців до води. Про різноманітні проблеми з водою, запаси води і т.д., в «Бюлетині» згадано як мінімум в 12 випусках. У випуску «Бюлетину» 44/260

²⁶⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 85/293 (17 IX)

²⁶⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 87/295 (19 IX)

²⁶⁸ Там само.

²⁶⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 92/300 (24 IX)

²⁷⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 95/303 (27 IX)

²⁷¹ Там само.

²⁷² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 98/306 (30 IX)

²⁷³ Там само.

від 7 серпня публікується заклик мешканцям робити запаси води в будь-що, що згодиться²⁷⁴. У ситуаціях з постійними обстрілами система водопостачання могла бути зруйнованою. Відповідно, ці заклики цілком зрозумілі. Також мешканців заохочують знайти колодязі, з яких вони будуть черпати воду й надалі²⁷⁵. В номері 48/256 від 11 серпня закликають економити воду та електрику, зважаючи на удари по електричній мережі та мережі водопостачання²⁷⁶. У випуску 49/257 від 12 серпня йдеться про колодязь, який мешканці (вул. Мідяна, будинок №5) викопали власними силами²⁷⁷. У випуску 52/260 від 15 серпня також закликають економити воду. В короткій замітці закликають використовувати воду в крайній потребі та вживати якомога меншу її кількість²⁷⁸. В номері «Бюлетину» 54/262 від 17 серпня згадується про те, що у Варшаві бракує води. Відповідно в короткій замітці закликають будувати польові туалети та подають інструкцію як це зробити²⁷⁹. У випуску 57/265 від 20 серпня виходить коротка замітка про те, що Варшаві бракує води²⁸⁰. В ній директор Департаменту Внутрішніх Справ закликає економити воду. Відповідно, з огляду на це, люди після прання або миття мають використовувати цю воду для змиття в туалетах за собою. Також він стверджував, що потрібно будувати нові колодязі. Зі вже збудованих воду потрібно було кип'ятити, а воду з артезіанських скважин використовували для пиття війська та цивільного населення²⁸¹. В чотирьох випусках: в 59/267 від 22 серпня²⁸², в 61/269 від 24 серпня²⁸³, в 64/272 від 27 серпня²⁸⁴ та в 98/306 від 30 вересня згадано колодязі з водою²⁸⁵. В першому з них згадується, що їх будуть будувати, а опіку над ними будуть мати будинкові та блокові коменданти OPL.

²⁷⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 44/260 (7 VIII)

²⁷⁵ Там само.

²⁷⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 48/256 (11 VIII)

²⁷⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 49/257 (12 VIII)

²⁷⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 52/260 (15 VIII)

²⁷⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 54/262 (17 VIII)

²⁸⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 57/265 (20 VIII)

²⁸¹ Там само.

²⁸² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 59/267 (22 VIII)

²⁸³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 61/269 (24 VIII)

²⁸⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 64/272 (27 VIII)

²⁸⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 98/306 (30 IX)

В другому та третьому з них згадується будівництво колодязів. В третьому, зокрема, згадано спеціальну технічну комісію, яка буде займатися помпами та трубами. У четвертому випуску згадано те, що шукають спеціалістів, аби будувати колодязі. У номерах «Бюлетину» 69/277 від 1 вересня²⁸⁶ та 76/281 від 8 вересня²⁸⁷ надано години роботи колодязів. Так, в першому з них поданий такий графік:

06:00-07:00, 21:30-23:00 – військо

05:00-06:00, 15:00-16:00 – кухні

04:00-05:00, 20:00-21:30 – шпиталі

07:00-15:00, 16:00-20:00 – цивільні²⁸⁸

В другому з цих випусків цей графік просто пригадують для населення. Цікавим є випуск 72/280 від 4 вересня. В ньому йдеться про те, що пиття сирої води є легковажним та загрожує хворобами²⁸⁹.

Варто розуміти, що під щоденними бомбардуваннями, мережа міської каналізації була значно пошкодженою, внаслідок чого води в місті стало не вистачати²⁹⁰. Додатково до цього, після двох тижнів боїв німці взяли під свій контроль водонасосну станцію та мережу каналізацій²⁹¹. Про це стверджують К. Утрацька та А. Цубала. Відповідно до цього, як вже було згадано у випусках газет, виник брак води, з огляду на який в місті почалося будівництво нових криниць. Проте, як згадують очевидці повстання, місця набору води часто піддавалися обстрілам. Працювали навіть снайпери²⁹². Станіслав Ющакевич

²⁸⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 69/277 (1 IX)

²⁸⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 76/284 (8 IX)

²⁸⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 69/277 (1 IX)

²⁸⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 72/280 (4 IX)

²⁹⁰ Ludność cywilna nie była przygotowana na to, że powstanie warszawskie będzie trwało tak długo [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1284896,ludnosc-cywilna-nie-byla-przygotowana-na-to-ze-powstanie-warszawskie-bedzie-trwalo-tak-dlugo.html>.

²⁹¹ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 47.

²⁹² Koszewska B. Jak żyli cywile podczas powstania warszawskiego? Niepublikowane wspomnienia [Електронний ресурс] / Barbara Koszewska. – 2021. – Режим доступу до ресурсу:

згадує про великі черги за водою на Середмісті. Подекуди, люди в ній не отримували води, адже вони обстрілювалися німцями²⁹³. Женовефа Ліс же стверджує, що по воду висилали полонених німців²⁹⁴. Вода була важливою не тільки для пиття та приготування їжі. Вона також слугувала важливим ресурсом в плані гігієни, адже мешканці Варшави мали хоча б колись митися. Проте, мабуть, більшою роль води була в медицині та в гасінні пожеж, які виникали щодня в різних місцях. Без їхнього гасіння, пожежі буквально знищили б Варшаву за декілька днів²⁹⁵.

Іншим важливим пластом повсякдення є різноманітні хвороби, проблеми з гігієною, а також різноманітні утворення та інституції, що були до цього пристосовані (шпиталі, санітарні пункти та санітарки). У випуску 38/245 від 3 серпня згадано про санітаріат АК, який допомагає пораненим²⁹⁶. Відповідно вони просять цивільне населення допомогти зі збором коців, пледів, ліків та всього потрібного для поранених. Зі всім зібраним потрібно було зголошуватися до найближчих санітарних пунктів²⁹⁷. В номері «Бюлетину» 40/247 від 4 серпня віддано наказ, аби солдати, за можливості, старалися підтримувати гігієну. Це згадано в контексті загальних порад солдату, з яких гігієна є одним з важливих пунктів²⁹⁸. Вартим уваги також є вже неодноразово згаданий випуск 43/250 від 6 серпня, в якому Комендант Військового Округу Варшави АК «Монтер» наказує цивільним створити всі необхідні умови для солдат²⁹⁹. В цьому контексті, він також має й на увазі санітарні умови, нічліг та гігієну. В номері 44/260 від 7 серпня згадано те, що

<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/2129421,1,jak-zyli-cywile-podczas-powstania-warszawskiego-niepublikowane-wspomnienia.read>.

²⁹³ Archiwum Historii Mówionej - Mieczysław Stanisław Juszcakiewicz. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/mieczyslaw-stanislaw-juszcakiewicz,3335.html> (date of access: 31.05.2022).

²⁹⁴ Archiwum Historii Mówionej - Genowefa Lis. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/genowefa-lis,2518.html> (date of access: 31.05.2022).

²⁹⁵ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 47-48.

²⁹⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 38/245 (3 VIII)

²⁹⁷ Там само.

²⁹⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 40/247 (4 VIII)

²⁹⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 43/250 (6 VIII)

на Охоті потрібні санітарки³⁰⁰. Проте, тільки кваліфіковані. Всі інші будуть займатися іншою діяльністю – збором їжі, одягу і т.д. В тому ж номері згадано про шпиталь під прапором Червоного Хреста, що зазнавав обстрілів зі сторони німців. Зокрема, згадані й санітарки АК, які виконують в ньому свої функції³⁰¹. У випуску 48/256 від 11 серпня закликають притримуватися гігієни, користуватися дезінфекційними засобами, адже внаслідок зменшення кількості води, в таких умовах мешканцям загрожували б хвороби та епідемія³⁰². В номері 51/259 від 14 серпня WSK організувала місця для миття солдатів АК, а також прання їхньої білизни³⁰³. В наступному випуску 52/260 від 15 серпня знову згадано про небезпеку епідемії³⁰⁴. В цьому контексті мешканцям ще раз нагадують про те, що потрібно дотримуватися гігієни, мити руки з милом, міняти та прати одяг, прибирати в громадських туалетах та спалювати всі нечистоти тощо³⁰⁵. В номері 53/261 від 16 серпня йдеться про здачу крові³⁰⁶. В короткому повідомленні йдеться про те, що всіх громадян, кров яких вже досліджували, закликають до польових шпиталів, передусім до шпиталю на вул. Слизькій 51, з метою переливання крові. Акцент робиться саме на тих, чия кров вже досліджували, адже це стандартна процедура забору крові³⁰⁷. У випуску «Biuletyn Informacyjny» 61/269 від 24 серпня Санітарний Шеф Варшавського Округу АК закликає лікарів-хірургів долучатися до праці в шпиталях (збірний пункт знаходився на вул. Хмільній 34)³⁰⁸. У випуску 63/271 від 26 серпня згадано про створення керівництва щодо шпитальних справ³⁰⁹. Воно мало здійснювати санітарний контроль над шпиталями та осередками здоров'я. Також у випуску згадано про розташування санітарних

³⁰⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 44/260 (7 VIII)

³⁰¹ Там само.

³⁰² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 48/256 (11 VIII)

³⁰³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)

³⁰⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 52/260 (15 VIII)

³⁰⁵ Там само.

³⁰⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 53/261 (16 VIII)

³⁰⁷ Там само.

³⁰⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 61/269 (24 VIII)

³⁰⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 63/271 (26 VIII)

пунктів та аптек в Середмісті (зокрема, про стоматологічний пункт)³¹⁰. У випуску 71/279 від 3 вересня вийшла велика стаття про те, що поранених не можна залишати³¹¹. В номері 82/290 від 14 вересня йдеться про те, що «пежетки» з узгодженням з Санітарним Шефом АК мали збирати їжу для поранених в шпиталях³¹². У випуску ж 92/300 від 24 вересня йде мова про розташування станції штучного дихання, кабінету рентгену та бактеріологічного кабінету³¹³.

Як вже було згадано, у Варшаві на час повстання бракувало води, що своєю чергою також мало вплив на питання пов'язані з гігієною. Люди часто милися в одному спільному відрі з водою або ж просто протиралися ледь вологими рушниками. Миття стало рідкістю, а душ або тепла ванна стали мріями багатьох мешканців Варшави. Подекуди люди не милися довгий період часу, що провокувало виникнення хворіб. Наприклад, в багатьох мешканців Варшави з'являлися воші. Не були й чимось особливим інфекційні хвороби, які виникали через брак гігієни³¹⁴. Цецилія Горська згадує, що на людину видавалося до пів літра води на день, а пити ж також потрібно було. Тому, люди милися раз в 2-3 дні, а воду зливали, щоб інші також мали змогу в ній помитися³¹⁵. Йежи Шульц згадує про ті ж воші та спалах тифу через брак гігієни³¹⁶. Станіслав Ющакевич, зокрема, зазначає, що протягом 63 днів повстання він не пригадує, що мився від слова взагалі³¹⁷. Леон Рогозинський

³¹⁰ Там само.

³¹¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 71/279 (3 IX)

³¹² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 82/290 (14 IX)

³¹³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 92/300 (24 IX)

³¹⁴ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 56-63.

³¹⁵ Archiwum Historii Mówionej - Cecylia Górka. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/cecylia-gorska,465.html> (date of access: 01.06.2022).

³¹⁶ Archiwum Historii Mówionej - Jerzy Szulc. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/jerzy-szulc,1006.html> (date of access: 01.06.2022).

³¹⁷ Archiwum Historii Mówionej - Mieczysław Stanisław Juszcakiewicz. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/mieczyslaw-stanislaw-juszcakiewicz,3335.html> (date of access: 31.05.2022).

же зазначає, що гігієною взагалі ніхто не займався³¹⁸. Хоча в газеті йдеться про заклики підтримувати гігієну що солдатам, що цивільним. Хвороби також виникали через погане та нерегулярне харчування, через що багато повстанців та цивільних мали проблеми зі шлунком³¹⁹.

Окрім води, бракувало й елементарних гігієнічних засобів, серед яких і мило³²⁰. Брак води й мила мали свій вплив і на прання. Внаслідок цього, прання відбувалося набагато рідше, ніж зазвичай, якщо й відбувалося. Запирали лише найбільші плями невеликою кількістю води, після чого речі залишали сохнути на вулиці³²¹. Анджей Ушицький, зокрема, згадує, що запирав свою білизну та шкарпетки в десь знайденому алкоголі³²².

Делікатною проблемою, що пов'язана з гігієною, було випорожнення. Люди часто випорожнялися в одному місці водночас, що повністю позбавляло цей процес приватності. Проте, згодом навіть до таких суворих умов, що повстанці, що цивільні, потрохи звикали³²³. Ельжбета Маховчик, зокрема, згадує, що найбільша проблема була з туалетами, адже води не було. Тому люди користувалися з багатьох громадських туалетів, які розташовувалися в подвір'ях. Окрім обстрілів, які були проблемою, аби нормально сходити в туалет, існувала інша проблема. Через антисанітарію в місцях таких вбиралень, збиралося багато щурів. Тому потрібно було бути доволі обережним, щоб щурі часом не вкусили за сідниці³²⁴.

³¹⁸ Archiwum Historii Mówionej - Leon Rogoziński. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/leon-rogozinski,145.html> (date of access: 01.06.2022).

³¹⁹ Historia bez cenzury. Głód, brud i wesela – codzienność podczas PW. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс]

³²⁰ Там само.

³²¹ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 57.

³²² Archiwum Historii Mówionej - Andrzej Uszycki. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/andrzej-uszycki,1899.html> (date of access: 01.06.2022).

³²³ Historia bez cenzury. Głód, brud i wesela – codzienność podczas PW. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс]

³²⁴ Archiwum Historii Mówionej - Elżbieta Machowczyk. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/elzbieta-machowczyk,575.html> (date of access: 01.06.2022).

Варто згадати й місячні у жінок. Цілком очевидно, що в ситуації з гігієною та водою, що склалася під час Варшавського повстання, було важко обходитися під час періоду менструального циклу. Проте, зважаючи на постійний стрес та погане харчування, в багатьох жінок взагалі не було менструального циклу³²⁵.

Про проблеми з гігієною під час Варшавського повстання прекрасно розуміли як і керівництво, так і повстанці на ряду з цивільними. Саме тому, керівництвом повстання пропагувалася підтримання чистоти всюди та дотримання гігієни. З цією метою створювалися численні плакати з надписами, які мали б спонукати громадян дотримуватися чистоти та гігієни. Також, в газетах та медіа повстанської Варшави створювалися відповідні публікації, аби заохотити до цього в такий скрутний час та нагадувати про важливість дотримання гігієни. Особливу увагу в цих матеріалах приділяли дітям. Наприклад, можна згадати публікації в «Dziennik Dziecięcy»³²⁶.

Тема повсякдення не буде повністю розкритою, якщо не буде згадана тема помешкань та, зокрема, проблем від знищення будинків. В місті з'явилося багато людей без даху над головою. В багатьох помешкання згоріли. В «Biuletyn Informacyjny» тему помешкань, різноманітних сховищ та цивільне життя в них описано доволі широко та яскраво. Як мінімум, ця тема згадана в 14 випусках газети. Варто розпочати з найпершого випуску 35/242 від 2 серпня, в якому вказані пожежі бараків та будинків в районі Головного Вокзалу³²⁷. У випуску 44/260 від 7 серпня йдеться про те, що кожен з будинків має охоронятися його мешканцями, а відповідно пожежі – ними гаситися. Це наказ OPL³²⁸. В номері 45/253 від 8 серпня тема порятунку будинків від пожеж продовжується. Зазначається, що не потрібно панікувати, а потрібно просто

³²⁵ Historia bez cenzury. Głód, brud i wesela – codzienność podczas PW. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс].

³²⁶ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 61-65.

³²⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 35/242 (2 VIII)

³²⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 44/260 (7 VIII)

гасити пожежі. В цьому ж номері йде мова про німців, що палять будинки. Внаслідок цих дій з'являється багато людей без домівок, якими потрібно опікуватися³²⁹. У випуску 46/254 від 9 серпня також згадано багато людей без домівок, якими мали опікуватися блокові та будинкові комітети OPL³³⁰. Цікавим є випуск 47/255 від 10 серпня³³¹. В ньому опублікована стаття «Дезертири сховищ». В ній йдеться про так-званого «дезертира сховища», який цілі дні за розмовами та плітками проводить в ньому, незважаючи на роботу, яку потрібно виконати. Звичайно, що потрібно спускатися в сховища та підвали під час обстрілів, проте увесь час там сидіти не можна. Саме такий меседж несла ця замітка. В цьому ж номері детально описується життя в одному зі сховищ. У інтерв'ю «Бюлетину» одна з жінок відповідає, що називає сховище «пансіонатом». Кожен має своє місце в ньому, яке не можна змінювати. Також передбачені місця для «гостей». На стіні висіла інструкція про те, як варто в цьому сховищі поводитися. Люди також мали нагоду скористатися тут електричною плиткою, мали запаси води, їжі, аптечку тощо. Постійно в сховищі чергують лікар та дві санітарки. З 11 вечора до 5 ранку наступав період тиші. Щоденно в цьому сховищі читали вголос пресу органів АК. Мабуть, читали й «Бюлетин». В одному з приміщень сховища розташовувалося радіо. Тут також функціонувала солдатська кухня, яка забезпечувала солдат їжею та сигаретами. Власне, умови були доволі такі пристойними в порівнянні з іншими сховищами, тому стаття й несе назву «Взірцевий будинок»³³². У випуску 50/257 від 13 серпня згадано сховище при Варшавському Національному Музеї³³³. Люди тут сидять на землі. В сховищі знаходилося близько 3000 тисяч людей, на яке згодом напали німці. В самій розповіді присутні настрої людей, які попри вірну смерть, були готові дати відсіч німцям³³⁴. У випуску 52/260 від 15 серпня виходить стаття про

³²⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 45/253 (8 VIII)

³³⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 46/254 (9 VIII)

³³¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 47/255 (10 VIII)

³³² Там само.

³³³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 50/257 (13 VIII)

³³⁴ Там само

архітектурні об'єкти та помешкання (з вказаними їхніми назвами та вулицями), які були знищені. В цьому ж випуску йдеться про те, що мешканці, в яких вціліли помешкання, повинні приймати тих людей, які втратили свій дах над головою³³⁵. В номері 54/262 від 17 серпня людей просять виходити зі сховищ, адже в них вже практично немає місць³³⁶. Зокрема, звернення адресується молодим та сильним людям, які цілими днями нічого не роблять. Також згадано про опіку над людьми, які втратили житло. Зокрема, їм надається повна допомога в плані даху над головою, їжі та одягу. Люди, які ж допомагають втікачам з інших районів, заслуговують на найвище визнання, що згадується в замітці³³⁷. У випуску 56/264 від 19 серпня згадано про знищення архітектури³³⁸. Зокрема, про знищення катедри св. Яна йдеться в статті, яка радше присвячена військовим діям, ніж знищенню архітектури безпосередньо. Також в цьому випуску згадано про людей, які втратили домівки. Відповідно вони мають ховатися в сховищах, в яких панує задуха. На відміну від «взірцевого будинку», який вже був згаданий раніше, тут доволі брудно, є багато хворих та вагітних жінок. Також не вистачає води та панує голод.³³⁹ В номері 59/267 від 22 серпня згадано невеличку статтю з назвою «Найбідніші», в якій йдеться про людей, що втратили домівки³⁴⁰. Варто звернути увагу на цю замітку, а точніше на її характер. На мій погляд, вона дуже емоційна і показує справжні переживання щодо проблеми. В статті закликають людей приймати біженців з інших районів, стверджуючи, що це їхній обов'язок. Кожен міг опинитися на місці цих людей. В цьому ж номері також подається опис ще одного «взірцевого будинку» та опис життя цивільних в ньому³⁴¹. Відверто кажучи, відчувається неймовірний контраст, коли можна помітити ці обидві статті поряд. Про людей без домівок також згадано у випуску 65/273 від 28 серпня окремою статтею. В ній, зокрема,

³³⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 52/260 (15 VIII)

³³⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 54/262 (17 VIII)

³³⁷ Там само.

³³⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 56/264 (19 VIII)

³³⁹ Там само.

³⁴⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 59/267 (22 VIII)

³⁴¹ Там само.

зазначається про те, що хвиля бездомних росте з дня на день. Відповідно, ними найбільше опікуються будинкові комітети³⁴². У випуску 67/275 від 30 серпня згадано про одну з «господ» (прифронтова кухня), в якій було облаштовано швальну, умивальну та інші зручності. Тут, зокрема, можна було почитати книжки та пресу. Що більш цікаво, в господах організовувалися літературні вечори та концерти³⁴³. Доволі цікавим є номер «Бюлетину» 70/278 від 2 вересня, в якому людей, що залишилися без домівок, порівнювали з круками³⁴⁴. Це порівняння, яке зустрічається лише одного разу. Стаття теж більш емоційна, ніж та, яка буде інформувати про щось. В номері 74/282 згадується про бездомне населення та тих, хто залишився без помешкань внаслідок пожеж³⁴⁵. Про них згадано опосередковано в статті про Середмістя. Влада закликає цивільних добре подумати над тим, чи покидати свої домівки та робити це у випадку крайньої необхідності³⁴⁶. Надзвичайно цікавою є стаття про те, чи варто залишатися в будинку чи покидати його у випуску 75/283 від 7 вересня³⁴⁷. В ній автори розмірковують над тим чи варто покидати свої домівки, зважаючи всі за та проти, що частково продовжує тему попереднього випуску. Зокрема, вони закликають до того, аби залишатися в домівках якомога довше. Якщо вона зруйнована – йти до сховища. Адже переселення до іншого району утруднювало військові дії³⁴⁸.

Як стверджує Агнешка Цубала, настрої цивільних та повстанців щодо життя в сховищах та коморах, різнилося. Якщо цивільні були деморалізовані та ставилися до такого життя ледь не з ненавистю, що прекрасно можна зрозуміти, то повстанці поверталися до сховищ лише змученими, проте в піднесеному та авантюрному настрої³⁴⁹.

³⁴² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 65/273 (28 VIII)

³⁴³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 67/275 (30 VIII)

³⁴⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 70/278 (2 IX)

³⁴⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 74/282 (6 IX)

³⁴⁶ Там само.

³⁴⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 75/283 (7 IX)

³⁴⁸ Там само.

³⁴⁹ A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 93.

Саме життя в сховищах було мало приємне. Було тісно, дуже часто було темно, адже свічок також не вистачало. Більше того, в сховищах через велику кількість людей не вистачало повітря та панувала антисанітарія. Цивільним було важко сидіти та очікувати новин, що також впливало на їхній психологічний стан³⁵⁰. Мар'ян Вавжиш згадує, що з самого початку повстання і до кінця вони мешкали в сховищах, як і більшість людей³⁵¹.

Мала й місце проблема з переселенцями з інших районів та бездомними. Деякі з них селилися в своїх родичів та знайомих, проте місць на всіх не вистачало. Поселенням людей займалося декілька організацій, серед яких можна назвати: Військову інформаційно-соціальну службу (WSS), Центральну раду соціального забезпечення, урядове представництво країни (відділ соціального забезпечення), місцеве самоврядування, а також Костел. Про втручання останнього щодо знаходження помешкань в «Бюлетині» не згадано. Проте, не всі мешканці шукали помешкання, адже ночували на місцях своєї роботи. Щодо повстанських штабів, то вони розташовувалися здебільшого в школах, магазинах, урядових будівлях, будівлях культури тощо³⁵². Проте також вони були й в помешканнях. Про одне з таких згадує Барбара Подгорська. Цей штаб знаходився на вул. Довгій, де було 4 повстанки. Що на диво, цей окремий штаб вцілів під час повстання, що не скажеш про більшість архітектури³⁵³.

Важливу частину повсякдення, що описана в «Biuletyn Informacyjny» становить евакуація людей, яку організував Червоний Хрест. Про це йдеться в номері 76/284 від 8 вересня, де органи влади зазначають, що вони не несуть відповідальності за безпеку людей та подають години виходу цивільних

³⁵⁰ Ibid., s. 93-95.

³⁵¹ Archiwum Historii Mówionej - Marian Wawrzysz. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/marian-wawrzysz,2929.html> (date of access: 02.06.2022).

³⁵² A. Cabała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy, s. 95-96.

³⁵³ Archiwum Historii Mówionej - Barbara Podgórska. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/barbara-podgorska,909.html> (date of access: 02.06.2022).

(12:00-14:00)³⁵⁴; в номері 77/285 від 9 вересня замітка несе вже більш конкретний характер, адже в попередній зазначалися певні чутки, які ще не підтверджені. Таким чином, в ній подано години евакуації, що була організована Червоним Хрестом (06:00-08:00)³⁵⁵. У випуску 78/286 від 10 вересня короткою заміткою повідомляється про те, що евакуація надалі триває в ті ж години.³⁵⁶ У випуску 79/287 від 11 вересня зазначається, що евакуаційний рух зупинився. Також повідомляється, що вже біля 6000 людей вибралося з міста³⁵⁷. В номері 98/306 від 30 вересня в короткій статті повідомляється, що німці 28-го вересня запропонували полякам розмови на тему евакуації³⁵⁸. Сторони дійшли до того, що цивільно-військовій комісії повстанців дозволять оглянути, як саме люди евакуюються та умови після евакуації. В статті також зазначається, що до справ евакуації буде в більшій мірі долучена або РСК, або RGO³⁵⁹. У випуску 99/307 від 1 жовтня повідомляється, що евакуація буде тривати 1 та 2 жовтня від 5 ранку до 19 вечора в спеціально зазначених для цього місцях. Про евакуацію поранених та хворих мало б йтися в наступних повідомленнях³⁶⁰. У випусках 100/308 від 2 жовтня³⁶¹ та 101/308 від 3 жовтня³⁶² інформація дублюються, а також стверджують, що евакуацією хворих та поранених буде займатися Червоний Хрест. Людей закликали евакуюватися негайно³⁶³.

Тему дітей згадано в таких випусках: 38/245 від 3 серпня³⁶⁴, 51/259 від 14 серпня³⁶⁵, 60/268 від 23 серпня³⁶⁶ та 67/275 від 30 серпня³⁶⁷. В першому з

³⁵⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 76/284 (8 IX)

³⁵⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 77/285 (9 IX)

³⁵⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 78/286 (10 IX)

³⁵⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 79/287 (11 IX)

³⁵⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 98/306 (30 IX)

³⁵⁹ Там само.

³⁶⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 99/307 (1 X)

³⁶¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 100/308 (2 X)

³⁶² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 101/308 (3 X)

³⁶³ Там само.

³⁶⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 38/245 (3 VIII)

³⁶⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)

³⁶⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 60/268 (23 VIII)

³⁶⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 67/275 (30 VIII)

них йде мова про дітей («Геройські діти Варшави»), які допомагають повстанцям (підносячи їжу та бензин), що вже було згадано в контексті їжі на початку підрозділу. В невеличкій замітці також згадується їхній вік. В допомозі повстанцям були задіяні навіть 8-річні діти. 10-річні хлопчики жартівливо сприймаються як ветерани³⁶⁸. В другому з них згадано про збірний пункт для дітей, що зникли, при вул. Скорупки³⁶⁹. В третьому з них закликали рятувати немовлят. Ця акція набула сильної популярності. Спільними зусиллями вдалося зібрати кількадесят банок згущеного молока, велику кількість манки, вівсяних пластівців та різноманітних добавок. Збір відбувався з 9 по 17 годину, подані дві вулиці збору: вул. Згода та вул. Золота³⁷⁰. В четвертому з цих випусків згадується про опіку над дітьми, яка була організована мешканцями власноруч. Дітям, зокрема, видавали різноманітні забавки та ігри³⁷¹.

Неможливо оминати й релігійне життя Варшави, яке під час Варшавського повстання продовжувало існувати. Воно згадане в трьох випусках «Бюлетину». У випуску 47/255 від 10 серпня, в якому загалом йдеться про релігійне життя Варшави, згадано про те, що у Варшаві немає жодного будинку, де не було б встановленого вівтаря. Ксьондзи ж часто відправляли месу в біло-червоних пов'язках, а капеланам, з огляду на рішення Папи Римського, дозволяли відправляти 3 меси в день, а не одну, як було раніше³⁷². У випуску 55/263 від 18 серпня йдеться про розклад релігійних мес в 3 пунктах (щодня о 08:00, щонеділі о 10:00). Це згадано в контексті відкриття каплички Св. Хреста та неможливістю всіх до неї дібратися³⁷³. У випуску 72/280 від 4 вересня, йдеться про вечірні служби при вівтарях у дворах Варшави³⁷⁴.

³⁶⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 38/245 (3 VIII)

³⁶⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)

³⁷⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 60/268 (23 VIII)

³⁷¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 67/275 (30 VIII)

³⁷² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 47/255 (10 VIII)

³⁷³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 55/263 (18 VIII)

³⁷⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 72/280 (4 IX)

Окрім військових АК, участь в будівництві барикад також брали й цивільні. Це, зокрема, згадано в таких номерах «Бюлетину»: в додатку надзвичайному 39/246 від 3 серпня, в якому зазначається, що цивільне населення буде протитанкові барикади, зберігаючи прекрасний настрій³⁷⁵ та в номері 42/249 від 5 серпня, де згадуються цивільні в будівництві барикад та, зокрема, як саме їх будувати цивільним. Відповідно, люди приносили шафи, столи, парти та все, що можна, для того, аби збудувати барикади. Їх же закликали будувати виключно з тротуарних плит, кладучи їх як цеглу, та розмішувати лише на перехрестях задля економії ресурсів³⁷⁶.

Надзвичайно цікавим та яскравим джерелом для дослідження повсякдення є інструкції, як поводитися в певній ситуації або ж з певним предметом. Таких інструкцій в «Biuletyn Informacyjny» 4. Перша з них згадана у випуску 38/245 від 3 серпня. В ній розповідається про те, як правильно боротися з німецькими танками. Зокрема, закликають не витратити на них стрілкову зброю, а знищувати їх гранатами та запальними ракетами, а також «коктейлем Молотова»³⁷⁷, який, звичайно, так в статті не називається. Друга така інструкція висвітлена в номері 40/247 від 4 серпня. В ній йдеться про те, як цивільному виготовити «коктейль Молотова». В статті вони називаються samozapalnymi пляшками. Відповідно, аби їх приготувати, потрібно було заповнити пляшку з тонким склом на 2/3 легкозаймистою речовиною та додати на 1/8 сульфатної кислоти, після чого закрити. На місці корка зробити суміш з однією речовиною (ймовірно, калій хлоридом) та цукровою пудрою³⁷⁸. У випуску 43/250 від 6 серпня йдеться про те, як поводитися під час обстрілів. В статті згадується, що не потрібно сильно гратися в «хоробрість» та водночас «обережність». Якщо таки є обстріли, то потрібно спуститися до сховища або застигнути в «мертвій позі» на крайній випадок³⁷⁹. Остання інструкція

³⁷⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 39/246 (3 VIII), dodatek nadzwyczajny nr 3

³⁷⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 42/249 (5 VIII)

³⁷⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 38/245 (3 VIII)

³⁷⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 40/247 (4 VIII)

³⁷⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 43/250 (6 VIII)

розповідає про те, як правильно поводитися зі зброєю. Вона міститься в номері 47/255 від 10 серпня. В ній, зокрема, подані базові інструкції того, як поводитися зі зброєю (умовно до того, як чистити зброю)³⁸⁰.

Окрім закликів берегти воду та їжу, зустрічаються й заклики берегти електрику. Зокрема, такі можна помітити у випусках: 48/256 від 11 серпня³⁸¹, 49/257 від 12 серпня³⁸², 54/262 від 17 серпня³⁸³ та в 64/272 від 27 серпня³⁸⁴.

На жаль, траплялися й крадіжки. Про це, зокрема, коротко згадано у випусках «Бюлетину» 35/242³⁸⁵ від 2 серпня та 67/275 від 30 серпня. Зокрема, в другому випуску згадано про те, що було вкрадено одяг з одного зі шпиталів³⁸⁶.

В номері 51/259 від 14 серпня було вперше опубліковано список людей, яких намагалися знайти рідні³⁸⁷. Вже в наступних номерах цей список розташовували на останніх двох сторінках (3-я та 4-а відповідно). Цей список публікували до редизайну «Бюлетину», коли в ньому замість 4 сторінок, почало виходити лише 2. В номері 56/244 від 19 серпня стверджується, що в список тих людей, яких шукали, друкували лише 130-140 оголошень. Хоча запитів в редакцію кидали тисячами³⁸⁸.

Важливу лепту в донесення інформації мешканцям під час повстання вкладали й радіо. Серед усіх номерів «Бюлетину» тема радіо була згадана принаймні 4 рази. Вперше це відбулося в номері 42/249 від 5 серпня, в якому заявляють про те, що німецьке радіо нарешті замовкло у Варшаві³⁸⁹. У випуску 47/255 від 10 серпня згадується діяльність Польського радіо у Варшаві³⁹⁰. В

³⁸⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 47/255 (10 VIII)

³⁸¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 48/256 (11 VIII)

³⁸² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 49/257 (12 VIII)

³⁸³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 54/262 (17 VIII)

³⁸⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 64/272 (27 VIII)

³⁸⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 35/242 (2 VIII)

³⁸⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 67/275 (30 VIII)

³⁸⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)

³⁸⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 56/264 (19 VIII)

³⁸⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 42/249 (5 VIII)

³⁹⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 47/255 (10 VIII)

короткій замітці про нього можна віднайти частоту, на якій працювало радіо, та години роботи. Про нього також згадують в номері 66/274 від 29 серпня. Це доволі цікава замітка, адже в ній польські жінки звертаються до американських та англійських жінок з закликом по допомогу Варшаві³⁹¹. Найбільш популярна повстанська радіостанція «Блискавиця», про яку багато писала А. Цубала, згадана в «Бюлетині» лише раз – в номері 56/264 від 19 серпня. В ньому сказано про те, що радіостанція працює вже декілька днів. Зокрема, о 10-й годині 17-го серпня Лондон вперше почув Варшаву через цю радіостанцію³⁹².

Величезна увага в «Бюлетині» приділяється цивільному населенню. Коли я пишу це, я маю на увазі прямі згадки слова «цивільний» або ж «цивільне населення», адже опосередковано цю тему згадано практично у всіх випусках газети. Випуски ж з прямими згадками теж доволі складно порахувати, адже їх доволі багато. Тому можливі незначні механічні похибки. В додатку надзвичайному 36/243 від 2 серпня згадується про настрій цивільних, який був дуже позитивним. Це варто пам'ятати в контексті того, що потім це зміниться, і багато цивільних будуть сприймати повстанців ледь не зі злістю. Також в цьому випуску згадано безпосередню участь цивільних у повстанні та їхню допомогу з провізією³⁹³. У випуску 38/245 від 3 серпня згадується те, що багато цивільних з різних сфер, незважаючи на стать (що важливо), беруть зброю до рук та йдуть воювати. Згадані як і пролетарії, так і заможні люди, юнаки та юначки, інтелігенти тощо³⁹⁴. В номері газети 43/250 від 6 серпня цілу статтю присвячено терору німців щодо цивільного населення. В ній згадується, зокрема, про те, що німці використали 50 цивільних як живу огорожу перед своїми танками, а також описують окремі акти терору щодо цивільних³⁹⁵. Цю тему продовжено у випуску 44/260 від 7

³⁹¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 66/274 (29 VIII)

³⁹² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 56/264 (19 VIII)

³⁹³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 36/243 (2 VIII), dodatek nadzwyczajny

³⁹⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 38/245 (3 VIII)

³⁹⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 43/250 (6 VIII)

серпня, де згадується терор щодо цивільних. Зокрема, німці масово розстрілюють чоловіків та підпалюють будинки. В цьому ж випуску закликають допомагати всім, хто постраждав від нещастя³⁹⁶. У випуску «Бюлетину» 46/254 від 9 серпня населення просять не легковажити безпекою. Також в цьому номері опубліковано статтю «Справжній образ Варшави», де згадується життя цивільного населення в тому й числі. Зокрема, в ній згадується, що деяким цивільним вдасться уникнути терору німців саме через повстання³⁹⁷. В номері 47/255 від 10 серпня написано замітку про взаємовідносини між солдатом та цивільним. В ньому, зокрема, стверджують, що за час повстання цивільні та солдати стали сприйматися практично однаково. Відповідно, солдат-цивільний та цивільний-солдат – одне й теж³⁹⁸. Також в цьому випуску публікують заклик цивільному населенню повертатися до нормального щоденного життя – покинути сховища та піти працювати³⁹⁹. Дуже часто роль та сенс повстання редактори «Бюлетину» старалися донести читачу через статті. Такі статті здебільшого зустрічаються в останніх випусках газети, коли надія на перемогу в повстанні помалу втрачається. Проте, вперше така стаття була опублікована 11 серпня у випуску 48/256⁴⁰⁰. В номері 53/261 від 16 серпня відбувається пошук мешканок Охоти до швалень та пралень, а також згадується наказ «Монтера», який обмежував рух цивільного населення⁴⁰¹. У випуску 61/269 від 24 серпня згадується «військо цивільних». Це відбувається в стосунку до вояків АК. Також в статті згадуються цивільні мешканці Охоти, які приєднуються до війська. В цьому ж випуску також відбувається пошук людей, що вміють шити, а також чоловіків до транспортних колон⁴⁰². В номері 64/271 від 27 серпня йдеться про те, що німці використовують цивільних для будівництва своїх укріплень⁴⁰³, що й не

³⁹⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 44/260 (7 VIII)

³⁹⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 46/254 (9 VIII)

³⁹⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 47/255 (10 VIII)

³⁹⁹ Там само.

⁴⁰⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 48/256 (11 VIII)

⁴⁰¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 53/261 (16 VIII)

⁴⁰² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 61/269 (24 VIII)

⁴⁰³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 64/272 (27 VIII)

дивно, зважаючи на попередні твердження про живі щити перед танками. В номері 67/275 від 30 серпня йде мова про певні показники кількості населення в деяких районах. Зокрема, зазначається, що в 3 Районі Делегатури мешкає 87 000 мешканців, з яких 30 000 біженці. Близько 60% мешканців було знищено⁴⁰⁴. В номері 85/293 від 17 вересня розповідається про цивільних Праги, багатьох з яких німці вивезли з міста. Тим же, що залишилися у Варшаві, допомагала радянська армія⁴⁰⁵. В номері ж 95/303 від 27 вересня Варшавські цивільні згадуються в статті про Варшавське повстання в контексті, що вони здали свій «громадянський іспит», допомагаючи в боротьбі з німцями⁴⁰⁶.

Також варто згадати випуски, де повсякдення подається комплексно (в межах статей зі словами «повсякдення» або спільнокореневих в них) та безпосередньо випусками, де повсякдення згадане в контексті певних районів. В номері 35/242 від 2 серпня згадується повсякденне життя в перші 2 дні повстання. Зокрема, у випуску йдеться про те, як цивільний допоміг пораненому солдату АК дібратися до санітарного пункту⁴⁰⁷. У випуску 44/260 від 7 серпня згадане життя Волі. Зокрема, згадується, що цивільне населення Волі прийняло на себе увесь жах від терору німців. Також згадано, що вони підтримують повстанців⁴⁰⁸. В наступному випуску 46/254 від 9 серпня згадано життя на Повіслі, в тому числі й повсякдення. З багатьох вікон в районі майоріли біло-червоні прапори, а населення пересувалося вільно. Тут також зібрали великі запаси піску та води⁴⁰⁹. Ситуацію на Повіслі також згадано у випуску 60/268 від 23 серпня. В статті йдеться, що на Повіслі мешкало 40 тис. осіб, проте під час повстання багато тисяч біженців переселилися туди. Також згадано про RGO, які організували 8 кухонь в районі. Відповідно, вони роздавали 8000 порцій щоденно. Там також згадано про виготовлення 2000

⁴⁰⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 67/275 (30 VIII)

⁴⁰⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 85/293 (17 IX)

⁴⁰⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 95/303 (27 IX)

⁴⁰⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 35/242 (2 VIII)

⁴⁰⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 44/260 (7 VIII)

⁴⁰⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 46/254 (9 VIII)

курток та поради лікарів⁴¹⁰. У випуску 51/259 від 14 серпня згадується життя Мокотува, що був відтятий від всього терену Варшави (зазначається саме в назві статті «Життя відтятого Мокотува»). В невеличкій замітці згадують про те, що німці підпалюють багато будинків у районі, а перед тим обчісують їх в пошуках наживи⁴¹¹. У випуску 58/266 від 21 серпня також йдеться про життя на Чернякові. В замітці йдеться про те, що з певного терену району людей було вивезено. Також, на деяких вулицях відкриті магазини та перукарні. Також згадані мешканці Садиби, одного з віддалених районів. Зазначається, що настрої їх пригнічений, адже вони не знають, що відбувається в місті та на фронтах⁴¹². В номері 50/257 згадано Охоту, проте радше в контексті терору над населенням в цій ділянці. Що цікаво, в газеті сказано, що це робили «українці»⁴¹³. Проте, в попередній роботі я наводив докази, що терором на Охоті та Волі займалася РОНА⁴¹⁴, тобто не українці. У випуску 54/262 від 17 серпня згадано ж повсякденне життя на Празі: німці займаються конфіскацією багатьох товарів⁴¹⁵. Деякі продукти, такі як: хліб, цукор та мармелад видавалися по картках. Згадано й ділянку Саску Кемпу, яку не охопило повстання. Там, зокрема, наведені ціни на певні продукти. Так, 1 кг картоплі вартував 15 злотих, 1 кг м'яса – 300 злотих⁴¹⁶. У випуску 69/277 від 1 вересня стверджується те, що Прага – це «район без життя», адже складається враження, що життя на ній вимерло через те, що німці вивозили населення звідти⁴¹⁷. В номері 55/263 від 18 серпня майоріє стаття «Справи щоденного життя», яка якраз про це й розповідає⁴¹⁸. В ній зачепили багато тем: взаємовідносини цивільного, цивільної влади та військових; покидання будинків великої кількістю людей та проблема пиятики, в стані якої робляться непотрібних та невластивих людині речей. Також в цьому випуску згадано

⁴¹⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 60/268 (23 VIII)

⁴¹¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)

⁴¹² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 58/266 (21 VIII)

⁴¹³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 50/257 (13 VIII)

⁴¹⁴ Гринишин Д. Українці у Варшавському повстанні 1944 р. – міфи, факти, пам'ять / Дмитро Гринишин.

⁴¹⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 54/262 (17 VIII)

⁴¹⁶ Там само.

⁴¹⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 69/277 (1 IX)

⁴¹⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 55/263 (18 VIII)

про смерть першого листоноші повстання та видання мешканцям тимчасових ідентифікацій⁴¹⁹. В номері 67/275 від 30 серпня йдеться про життя Старого Міста: вцілілих будівель немає, вулиць практично не існує, світла та води немає⁴²⁰. В номері ж 78/286 від 10 вересня опубліковано статтю з назвою «Утримувати моральний фронт», в якій частково загалом згадується повсякдення. Адже, вказані проблеми з повсякденням, що вже описані вище, що можуть загрожувати моральному стану повстанців та цивільних. Також тут опубліковано статтю «Місто живе посеред боротьби», де згадані численні обстріли міста, через що люди змушені постійно знаходитися в сховищах⁴²¹.

Насамкінець, неодмінно варто згадати про ситуації, що публікувалися в «Бюлетині» лише раз (принаймні, за моїм підрахунком) та становлять велику цінність через свою унікальність. Так, в першому номері 35/242 «Бюлетину» від 2 серпня йде мова про певні накази. Деякі з них стосуються відсутності самосуду, а також зобов'язують людей ховати померлих разом з їхніми документами. Також в цьому випуску згадано фольксдойчів, які будуть каратися (що було правдою, беручи до уваги вироки Спеціального Військового Суду в майбутньому)⁴²². У випуску 38/245 від 3 серпня видано невелику замітку про те, що польська преса воює. Тобто, вони воюють не лише метафорично «словом», а буквально стали вояками і брали участь в повстанні⁴²³. В номері «Бюлетину» 40/247 від 4 серпня згадується діяльність у повстанській Варшаві телефонних апаратів (якими потрібно дуже обережно користуватися, адже німці могли прослуховувати їх), а також видано перше видання повстанського номера журналу «Robotnik» в збільшеному форматі⁴²⁴. «Robotnik» був пресою Соціалістичної Польської Партії. У випуску 42/249 від 5 серпня згадується, що на звільнених вулицях клеять афіші польською, що

⁴¹⁹ Там само.

⁴²⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 67/275 (30 VIII)

⁴²¹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 78/286 (10 IX)

⁴²² Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 35/242 (2 VIII)

⁴²³ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 38/245 (3 VIII)

⁴²⁴ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 40/247 (4 VIII)

підносили дух, а також вивішували польські прапори⁴²⁵. Дуже цікавим є випуск «Biuletyn Informacyjny» 52/260 від 15 серпня. В ньому, зокрема, подано статтю з назвою «Жінки без розуму і такту. Автор статті порівнює солдат-жінок, що вийшли з конспірації з тими, хто використовує повстання як привід показати себе. Зокрема, останніх піддає нищівній критиці. Про це ж, зокрема, і стверджує А. Цубала в своїй праці⁴²⁶. В номері 53/261 від 16 серпня згадується про те, що в одному з кінотеатрів Варшави відбувся перегляд фільму про повстання. Це був перший за 5 років перегляд польського фільму. Продукцією фільму займався Відділ Пропаганди АК⁴²⁷. У випуску 58/266 від 21 серпня йдеться про певне замовлення для друку, що дає змогу пересвідчитися в тому, що друк відбувався. Проте напряму до друкарень звертатися не мало сенсу, адже все відбувалося через Бюро Комісара графічної промисловості⁴²⁸. У випуску 63/271 від 26 серпня в короткій замітці згадують про те, що солдатам АК вдалося врятувати 30000 книжок⁴²⁹. І наостанок приємно згадати про суто «людські» вчинки. Одна з панянок, яка знайшла чималу суму грошей, повернула їх власнику, хоча її ж майно було пошкоджене під час повстання. В замітці це називають «елементом ввічливості» і закликають усіх до такої поведінки. Випадок опублікований в номері 71/279 від 3 вересня⁴³⁰.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що практично всі аспекти повсякденного життя були згадані в «Бюлетині». Попри це, в газеті не було свідчень про проведення вільного часу повстанців (співи, танців тощо), а також не було згадано повстанські шлюби та весілля, що також становлять чималий пласт повсякдення. Незважаючи на це, в матеріалах газет присутні багато даних, які потім використовуються в якості джерел для написання літератури щодо повсякдення під час повстання. Це свідчить про те, що газета

⁴²⁵ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 42/249 (5 VIII)

⁴²⁶ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 52/260 (15 VIII)

⁴²⁷ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 53/261 (16 VIII)

⁴²⁸ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 58/266 (21 VIII)

⁴²⁹ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 63/271 (26 VIII)

⁴³⁰ Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 71/279 (3 IX)

«Biuletyn Informacyjny» – справді цінне джерело для вивчення повсякдення під час повстання.

ВИСНОВКИ

В ході проведеної роботи, мені вдалося досягти виконання всіх поставлених на початку роботи завдань. В першому розділі, де загалом йдеться про Варшавське повстання, було подано контекст, аби розуміти тему повсякдення, що буде подано й надалі. Відповідно, щодо неї неможливо зробити якихось підсумків, адже інформація радше вступна, аніж дослідницька. Попри це, щодо певних моментів я подавав свідчення очевидців щодо певних тверджень, які подавав в літературі. В них можна помітити певні настрої щодо окремих речей. До прикладу, в моменті причин до повстання згадується ненависть до німців, що теж згадується й в свідченнях очевидців. Загалом, якщо зауважити, в тексті багато емоцій, які пояснюють певні причинно-наслідкові речі. Здебільшого, це представлено в другому розділі, аніж в першому.

В другому розділі було подано основний масив роботи. Розпочинаючи з підрозділу про саму газету «Biuletyn Informacyjny» на тлі інших повстанських друкованих ЗМІ, можна дійти певних висновків щодо самої газети та її діяльності. Зважаючи на зазначені обсяги газети, які видавалися щоденно, можна стверджувати те, що вона була однією з найбільш популярних в повстанській Варшаві. Це також можна прослідити за свідченнями очевидців, які часто згадують «Бюлетин» як одне з джерел інформації. Більше того, на сторінках газети, окрім великих статей, подано велику кількість маленьких оголошень про функціонування певних інституцій, розклади щодо подачі води, невеличкі замітки, що стосувалися окремих районів і т.д. Це свідчить про те, що газета користувалася популярністю і в реальному часі відображала життя мешканців під час повстання, що дуже важливо для проведення аналізу повсякденного життя.

Щодо загальних речей, які можна побачити та підсумувати на основі газети, варто виокремити настрої цивільного населення щодо повстання. Якщо на початку повстання їхню допомогу було відзначено дуже часто, то згодом

про піднесений настрій цивільних не зазначається. Більше того, читаючи деякі замітки, можна було помітити певне незадоволення тим, що цивільні більше не ставляться так оптимістично. Зокрема, статті про доцільність повстання, які трапляються дуже часто в останніх випусках, стараються переконати в тому, що повстання було невідворотнім та зазначають про плюси для всього населення від вибуху повстання. В літературі теж можна зустріти це твердження, проте в самій газеті це показано доволі плавно, а не просто як доконаний факт. Читаючи газету, також більш-менш можна розуміти, коли відбувалися певні процеси. Зокрема, процес евакуації, про яку зазначають лише у вересні, й то в певний проміжок вересня. Також за замітками, можна дійти висновку коли почалися проблеми з їжею, водою, електрикою тощо.

Варто також зауважити, що хоч і газета постає прекрасним джерелом для дослідження повсякдення, в ній все одно воно не відображене в повній мірі. Зокрема, тема вільного часу повстанців, співів, танців, шлюбів та весіль в газеті практично не згадана. В той же час в літературі можна побачити чимало інформацію про це. Також не всі організації згадані в тексті газет, а лише ті, які мали найбільший вплив на повсякденне життя. Водночас, в літературі доволі скудно можна прочитати про певні органи влади, коли в газеті можна повністю зрозуміти функціонал та повноваження кожної з інституцій.

Проводячи кількісний аналіз щодо згадки певних явищ, можна простежити за популярністю проблем. Такими відповідно були проблеми, що пов'язані з їжею, водою та помешканнями. В газетах можна знайти інформацію щодо детальних список того, що збирали повстанцям та цивільним, а також графіки з точними годинами подачі води, які дають розуміння хто і як нею користувався. Так для цивільного населення години користування нею були більшими, аніж для війська, органів влади, шпиталів і т.д. Щодо помешкань, то можна побачити як люди жили в сховищах. Зокрема, я помітив певний контраст між ними, адже в деяких умови були близькими до ідеалу, що не скажеш про інші. Також згадано про процес прийняття

переселенців та людей, які втратили житло внаслідок пожеж. Щодо останніх використовується термін – «rogorzelcy» (тобто, «погорільці»).

Дуже важливо також брати до уваги й зміст деяких повідомлень. В багатьох з них згадано певні унікальні терміни та свідчення, про які не згадано в літературі. Наприклад, термін «дезертир сховища» про людей, які увесь час сиділи в сховищі, не вносячи лепту в загальну перемогу в повстанні або ж «люди - круки» про людей, які покинули свої домівки та змушені шукати нові. Це лише декілька, які можна згадати, адже загалом їх набагато більше.

В «Бюлетині» присутня велика кількість матеріалів з детальними інструкціями як вирішити певні проблеми. До прикладу, як будувати барикади, як будувати колодязі та польові туалети, як чистити зброю, як боротися проти танків, як поводитися під час обстрілів тощо. Таких інструкцій не подається в жодному зі зразків літератури, що були використані мною. Також газета всіяна численними наказами та зверненнями, які мали б заохочувати населення до певних дій. Зокрема, можна згадати заклики підтримувати гігієну.

Що важливо, не варто ідеалізувати суспільство, яке опинилося в таких важких умовах. Звичайно, що більшість з них боролися за перемогу в постанні, проте траплялися й матеріали з негативним контекстом. Зокрема, твердження про крадіжки, про заборону самосудів (якщо таке публікується, значить мала ж бути на це причина), про вироки Спеціального Військового Суду, про певну критику деяких людей тощо. Можна й зустріти певні конфлікти між органами влади, зокрема, між КВ та РКВ, які підпорядковувалися різним структурам. В цілому це дуже тонко подано в деяких замітках, не вдаючись до прямої критики.

Також в газеті є матеріали щодо скидів парашутами провізії, що може свідчити про частоту цього явища та ким воно виконувалося. Здебільшого радянськими військами, адже Й. Сталін блокував летовища для літаків

союзників.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що газета «Biuletyn Informacyjny» є повноцінним джерелом для аналізу та розуміння повсякденного життя під час Варшавського повстання. На ряду з іншими друкованими ЗМІ, вона становить неймовірно важливий пласт матеріалів, що змушує поглянути на Варшавське повстання з іншого боку. Це дозволяє помітити певні цікаві та унікальні моменти, провести певні аналогії або заперечити певні факти. Все це в комплексі присутнє в поданій роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Archiwum Historii Mówionej - Anastazja Brodziak. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/anastazja-brodziak,419.html> (date of access: 13.06.2022).
2. Archiwum Historii Mówionej - Andrzej Uszycki. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/andrzej-uszycki,1899.html> (date of access: 01.06.2022).
3. Archiwum Historii Mówionej - Barbara Podgórska. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/barbara-podgorska,909.html> (date of access: 02.06.2022).
4. Archiwum Historii Mówionej - Cecylia Górka. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/cecylia-gorska,465.html> (date of access: 01.06.2022).
5. Archiwum Historii Mówionej - Danuta Perzyńska. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/danuta-perzynska,2371.html> (date of access: 31.05.2022).
6. Archiwum Historii Mówionej - Elżbieta Machowczyk. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/elzbieta-machowczyk,575.html> (date of access: 01.06.2022).
7. Archiwum Historii Mówionej - Elżbieta Pleszczyńska. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL:

- <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/elzbieta-pleszczynska,3411.html> (date of access: 31.05.2022).
8. Archiwum Historii Mówionej - Genowefa Lis. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/genowefa-lis,2518.html> (date of access: 31.05.2022).
 9. Archiwum Historii Mówionej - Jerzy Szulc. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/jerzy-szulc,1006.html> (date of access: 01.06.2022).
 10. Archiwum Historii Mówionej - Krystyn Lewenstein. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/krystyn-lewenstein,405.html> (date of access: 31.05.2022).
 11. Archiwum Historii Mówionej - Krystyna Wasiuszko. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/krystyna-wasiuszko,3619.html> (date of access: 31.05.2022).
 12. Archiwum Historii Mówionej - Leon Rogoziński. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/leon-rogozinski,145.html> (date of access: 01.06.2022).
 13. Archiwum Historii Mówionej - Marian Wawrzysz. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/marian-wawrzysz,2929.html> (date of access: 02.06.2022).
 14. Archiwum Historii Mówionej - Mieczysław Stanisław Juszczakiewicz. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/mieczyslaw-stanislaw-juszczakiewicz,3335.html> (date of access: 31.05.2022).

15. Archiwum Historii Mówionej - Ryszard Stankiewicz. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/ryszard-stankiewicz,2304.html> (date of access: 31.05.2022).
16. Archiwum Historii Mówionej - Wanda Marta Wallmoden. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wanda-marta-wallmoden,838.html> (date of access: 31.05.2022).
17. Archiwum Historii Mówionej - Wanda Wielgosz. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wanda-wielgosz,1755.html> (date of access: 31.05.2022).
18. Archiwum Historii Mówionej - Wojciech Ross. Muzeum Powstania Warszawskiego - Muzeum Powstania Warszawskiego. URL: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wojciech-ross,259.html> (date of access: 31.05.2022).
19. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 100/308 (2 X)
20. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 101/308 (3 X)
21. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 102/310 (4 X)
22. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 35/242 (2 VIII)
23. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 36/243 (2 VIII),
dodatek nadzwyczajny
24. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 37/244 (2 VIII),
dodatek nadzwyczajny
25. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 38/245 (3 VIII)
26. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 39/246 (3 VIII),
dodatek nadzwyczajny nr 3
27. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 40/247 (4 VIII)
28. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 41/248 (4 VIII),
dodatek nadzwyczajny nr 4

29. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 42/249 (5 VIII)
30. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 43/250 (6 VIII)
31. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 44/260 (7 VIII)
32. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 45/253 (8 VIII)
33. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 46/254 (9 VIII)
34. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 47/255 (10 VIII)
35. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 48/256 (11 VIII)
36. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 49/257 (12 VIII)
37. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 50/257 (13 VIII)
38. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 51/259 (14 VIII)
39. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 52/260 (15 VIII)
40. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 53/261 (16 VIII)
41. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 54/262 (17 VIII)
42. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 55/263 (18 VIII)
43. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 56/264 (19 VIII)
44. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 57/265 (20 VIII)
45. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 58/266 (21 VIII)
46. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 59/267 (22 VIII)
47. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 60/268 (23 VIII)
48. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 61/269 (24 VIII)
49. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 62/270 (25 VIII)
50. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 63/271 (26 VIII)
51. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 64/272 (27 VIII)
52. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 65/273 (28 VIII)
53. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 66/274 (29 VIII)
54. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 67/275 (30 VIII)
55. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 68/276 (31 VIII)
56. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 69/277 (1 IX)
57. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 70/278 (2 IX)
58. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 71/279 (3 IX)

59. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 72/280 (4 IX)
60. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 73/281 (5 IX)
61. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 74/282 (6 IX)
62. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 75/283 (7 IX)
63. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 76/284 (8 IX)
64. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 77/285 (9 IX)
65. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 78/286 (10 IX)
66. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 79/287 (11 IX)
67. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 80/288 (12 IX)
68. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 81/289 (13 IX)
69. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 82/290 (14 IX)
70. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 83/291 (15 IX)
71. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 84/292 (16 IX)
72. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 85/293 (17 IX)
73. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 86/294 (18 IX)
74. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 87/295 (19 IX)
75. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 88/296 (20 IX)
76. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 89/297 (21 IX)
77. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 90/298 (22 IX)
78. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 91/299 (23 IX)
79. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 92/300 (24 IX)
80. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 93/301 (25 IX)
81. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 94/302 (26 IX)
82. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 95/303 (27 IX)
83. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 96/304 (28 IX)
84. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 97/305 (29 IX)
85. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 98/306 (30 IX)
86. Biuletyn Informacyjny : wydanie codzienne. R. 6, 1944 nr 99/307 (1 X)
87. Koszewska B. Jak żyli cywile podczas powstania warszawskiego?

Niepublikowane wspomnienia [Електронний ресурс] / Barbara Koszewska. –

2021. – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/2129421,1,jak-zyli-cywile-podczas-powstania-warszawskiego-niepublikowane-wspomnienia.read>

88. Muzeum Powstania Warszawskiego. Adam Bieńkowski, 2009. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=0gNNy_2x3MA (date of access: 31.05.2022).
89. Muzeum Powstania Warszawskiego. Irena Baranowska (z domu Żurawska), 2009. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4BN2L18rg9k> (date of access: 31.05.2022).
90. Muzeum Powstania Warszawskiego. Krystyna Bielewicz, 2009. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HXHH8-pVOeE> (date of access: 31.05.2022).

Література

1. A.Cubała, Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i... Warszawa. *Życie codzienne powstańczej Warszawy*.
2. Andrzej Sowa. Kto wydał wyrok na miasto? Plany operacyjne ZWZ AK (1940-1944) i sposoby ich realizacji, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016, ISBN 978-83-08-06095-7.
3. Davies Norman. Powstanie 44. Przekład, E. Tabakowska. Kraków 2004, Znak. ISBN: 83-240-0459-9.
4. Grabski W. Prasa Powstania Warszawskiego : (sierpień-październik 1944). *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*. 1992. No. 31/2. P. 69–82. URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Kwartalnik_Historii_Prasy_Polskiej/Kwartalnik_Historii_Prasy_Polskiej-r1992-t31-n2/Kwartalnik_Historii_Prasy_Polskiej-r1992-t31-n2-s69-82/Kwartalnik_Historii_Prasy_Polskiej-r1992-t31-n2-s69-82.pdf.

5. Hanson J. K. M. Nadludzkiej poddani próbie. Ludność cywilna Warszawy w powstaniu 1944 r. Warszawa : Czytelnik, 2004.
6. Historia bez cenzury. Głód, brud i wesela – codzienność podczas PW. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс] / Historia bez cenzury – Режим доступу до ресурсу:
https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=_ETuA8KK5LQ
7. Historia bez cenzury. Jak Niemcy zniszczyli Warszawę. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс] / Historia bez cenzury – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=4Msca9SQG5U>.
8. Historia bez cenzury. Powstanie Warszawskie. Historia Bez Cenzury [Електронний ресурс] / Historia bez cenzury – Режим доступу до ресурсу:
https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=SRoBIWiUOZ4&list=PL-fnyl58_XjuirEhX7itAJOKRRoYp0Wu4&index=16.
9. Ludność cywilna nie była przygotowana na to, że powstanie warszawskie będzie trwało tak długo [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1284896,ludnosc-cywilna-nie-byla-przygotowana-na-to-ze-powstanie-warszawskie-bedzie-trwalo-tak-dlugo.html>.
10. Ludność cywilna w powstaniu warszawskim. T. I. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974.
11. M. Getter, Straty ludzkie i materialne w Powstaniu Warszawskim, [w:] „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, nr 8–9 2004.
12. Paweł Ukielski. Spór o Powstanie Warszawskie. Najgorętsza debata toczyła się na emigracji [Електронний ресурс] / Paweł Ukielski. – 3007. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.rp.pl/Powstanie-Warszawskie/307269967-Spor-o-Powstanie-Warszawskie-Najgorętsza->

- [debata-toczyła-sie-na-emigracji.html?preview=&remainingPreview=&grantedBy=preview&](#)
13. Powstanie Warszawskie: „Biuletyn Informacyjny” – medium walczącej stolicy. dzieje.pl. URL: <https://dzieje.pl/aktualnosci/powstanie-warszawskie-biuletyn-informacyjny-medium-walczacej-stolicy> (date of access: 08.06.2022).
 14. Rada Jedności Narodowej (RJN) | Wirtualny Sztetl. Wirtualny Sztetl | Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN. URL: <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/rada-jednosci-narodowej-rjn> (date of access: 13.06.2022).
 15. Wójciuk M. T. Codziennosc w korespondencji prywatnej Powstania Warszawskiego - Digital Repository of Scientific Institutes. Homepage - Digital Repository of Scientific Institutes. URL: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=59734> (date of access: 02.06.2022).
 16. Z. Bokiewicz, Harcerska Poczta Polowa w Powstaniu Warszawskim 1944. Polish Resistance in WW2 - Armia Krajowa - Die Polnische Heimatarmee - La Resistance Polonaise. URL: <http://www.polishresistance-ak.org/11%20Artykul.htm> (date of access: 02.06.2022).
 17. Гринишин Д. Українці у Варшавському повстанні 1944 р. – міфи, факти, пам'ять / Дмитро Гринишин.
 18. Дейвіс, Норман. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук. — К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008.